

Центральноукраїнський національний технічний університет
Економічний факультет
Кафедра «Міжнародних економічних відносин»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВ
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за другим (магістерським) рівнем вищої
освіти

на тему:

**«Вплив відкритості зовнішньої торгівлі на економічне зростання
країн ЦСЄ: досвід для України»**

Виконав здобувач вищої освіти
2 курсу, групи МЕВ-23м-2
ОПП «Міжнародна економіка та
бізнес»
спеціальності 292 «Міжнародні
економічні відносини»
_____ Шевчук М.В.
« ____ » _____ 2024 р.

Керівник роботи
к.е.н., доцент
_____ Валерій ПОДПЛІТНІЙ
« ____ » _____ 2024 р.

Рецензент _____
_____

Анотація

Вплив відкритості зовнішньої торгівлі на економічне зростання країн ЦСЄ: досвід для України. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня “магістр” за освітньо-професійною програмою «Міжнародна економіка та бізнес» зі спеціальності 292 «Міжнародні економічні відносини» – Центральнотраїнський національний технічний університет. – Кропивницький. – 2024.

У роботі узагальнено теоретичні положення щодо ролі міжнародної торгівлі у забезпеченні розвитку національної економіки. Проаналізовано теоретичне підґрунтя взаємозв’язку відкритості зовнішньої торгівлі та економічного зростання. Систематизовано методичні підходи до оцінки впливу відкритості торгівлі на економічне зростання. Проаналізовано процеси лібералізації торгівлі в ЄС та їх вплив на відкритість торгівлі країн ЦСЄ. Виділено спільні та відмінні риси відкритості зовнішньої торгівлі України та країн ЦСЄ. Визначено детермінанти відкритості торгівлі України в умовах євроінтеграції. Оцінено залежність економіки країн ЦСЄ від рівня відкритості зовнішньої торгівлі. Розроблено моделі впливу відкритості торгівлі на економічне зростання України.

Ключові слова: економічне зростання, відкритість зовнішньої торгівлі, лібералізація торгівлі, регресійний аналіз, прогнозування

Anotation

The Impact of Foreign Trade Openness on the Economic Growth of CEE Countries: Experience for Ukraine. – Manuscript.

Diploma work on obtaining a higher education degree "Master" in the educational-professional program " International Economy and Business " in the specialty 292 "International Economic Relations". – 2024.

In the master's work theoretical provisions on the role of international trade in ensuring the development of the national economy are summarized. The theoretical basis for the interconnection of foreign trade and economic growth is analyzed. Methodical approaches to assessing the impact of trade openness on economic growth are systematized. The processes of liberalization of trade in the EU and their impact on the openness of trade in CEE countries are analyzed. There are common and distinct features of openness of foreign trade of Ukraine and CEE countries. Determinants of the openness of trade in Ukraine in the context of European integration were determined. The dependence of the Economy of CEE countries on the level of openness of foreign trade is evaluated. Models of influence of openness of trade on economic growth of Ukraine have been developed.

Keywords: economic growth, openness of foreign trade, liberalization of trade, regression analysis, forecasting

Зміст

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ НА НАЦІОНАЛЬНУ ЕКОНОМІКУ.....	9
1.1. Роль міжнародної торгівлі у забезпеченні розвитку національної економіки	9
1.2. Взаємозв'язок відкритості зовнішньої торгівлі та економічного зростання	19
1.3. Методичні підходи до оцінки впливу відкритості торгівлі на економічне зростання	27
Висновки до розділу	35
РОЗДІЛ 2. ТРАНСФОРМАЦІЇ ВІДКРИТОСТІ ТОРГІВЛІ КРАЇН В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	37
2.1. Процеси лібералізації торгівлі в ЄС та їх вплив на відкритість торгівлі країн ЦСЄ	37
2.2. Компаративний аналіз відкритості зовнішньої торгівлі України та країн ЦСЄ	45
2.3. Основні детермінанти відкритості торгівлі України в умовах євроінтеграції	54
Висновки до розділу	63
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ВІДКРИТОСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ КРАЇН ЦСЄ ТА УКРАЇНИ.....	65
3.1. Залежність економіки країн ЦСЄ від рівня відкритості зовнішньої торгівлі	65
3.2. Моделювання впливу відкритості торгівлі на економічне зростання України	73
Висновки до розділу	82
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	88

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. За останні роки глобалізація спричинила значні зміни в міжнародній економіці, в результаті яких країни стали більш залежними одна від одної економічно, технологічно та фінансово. Глобалізація сприяла збільшенню світової економіки та зростанню міжнародної торгівлі завдяки угодам про вільну торгівлю, технологічному розвитку та міжнародній співпраці. Однак через пандемію Covid-19 у 2020 р. спостерігалось серйозне сповільнення світової економіки, а заходи фінансової політики, запроваджені для протидії пандемії, значно підвищили ризик дефолту країн. У 2021 р. світова економіка почала відновлюватися, а економічне зростання багатьох країн прискорилося. Економічне зростання, що проявляється як збільшення загального обсягу виробництва, торгівлі та підприємницької діяльності в країні, вимірюється як зростання ВВП на душу населення цієї країни.

Економічне зростання має велике значення для всіх країн і може бути результатом підвищення продуктивності в економіці країни, залучення інвестицій для розвитку робочої сили і технологій, технологічного прогресу, торгівлі та впливу інших факторів. Відкритість країни до зовнішньої торгівлі є одним з ключових факторів зростання національної економіки. З одного боку, завдяки виходу на нові зовнішні ринки підприємства можуть нарощувати експорт товарів та послуг, тим самим збільшуючи обсяги валового внутрішнього продукту. З іншого боку, імпорт засобів виробництва та проміжних товарів дозволяє національним виробникам продукції підвищувати технологічний рівень виробничих процесів, отримати нові технології, удосконалювати продукцію та підвищувати кваліфікацію працівників. У результаті імпорту обладнання та устаткування підвищується продуктивність підприємств, які використовують його для збільшення обсягів виробництва продукції, що, своєю чергою, також сприяє економічному зростанню.

Зовнішня торгівля є важливим чинником економічного зростання країн ЦСЄ, які після приєднання до ЄС змогли збільшити національний дохід та

зменшити відставання від країн Західної Європи. Лібералізація торгівлі забезпечила підвищення рівня відкритості національних економік країн ЦСЄ, сприяла збільшенню продуктивності, зростанню обсягів експорту та імпорту. Зовнішня торгівля України в основному пов'язана з ринками країн Європейського Союзу. За останні кілька років відбулася лібералізація торгівлі України з країнами ЄС відповідно до Угоди про асоціацію та зони вільної торгівлі, а також запровадження тимчасового безмитного режиму, що істотно впливає як на рівень відкритості української економіки, так і на економічне зростання нашої країни. З огляду на отримання Україною статусу країни-кандидата на вступ до ЄС, вивчення досвіду країн ЦСЄ є важливою складовою оцінки впливу відкритості торгівлі на економічне зростання України.

Метою роботи є оцінка впливу відкритості зовнішньої торгівлі на економічне зростання країн ЦСЄ та України.

Відповідно до мети визначені наступні *завдання*:

- узагальнити теоретичні положення щодо ролі міжнародної торгівлі у забезпеченні розвитку національної економіки;
- проаналізувати теоретичне підґрунтя взаємозв'язку відкритості зовнішньої торгівлі та економічного зростання;
- систематизувати методичні підходи до оцінки впливу відкритості торгівлі на економічне зростання;
- проаналізувати процеси лібералізації торгівлі в ЄС та їх вплив на відкритість торгівлі країн ЦСЄ;
- виявити спільні та відмінні риси відкритості зовнішньої торгівлі України та країн ЦСЄ;
- визначити детермінанти відкритості торгівлі України в умовах євроінтеграції;
- оцінити залежність економіки країн ЦСЄ від рівня відкритості зовнішньої торгівлі;
- розробити моделі впливу відкритості торгівлі на економічне зростання України.

Об'єктом дослідження є зовнішня торгівля України та країн Центральної та Східної Європи.

Предметом дослідження є оцінка впливу відкритості зовнішньої торгівлі країн ЦСЄ та України на економічне зростання.

Методи дослідження. Теоретико-методичною основою проведеного дослідження є положення теорії міжнародних відносин, теорії міжнародної торгівлі, теорії економічного зростання та теорії євроінтеграції. У роботі використані загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: (1) елементарно-теоретичний аналіз та синтез - для дослідження сутності міжнародної торгівлі як чинника економічного розвитку країн і взаємозв'язку відкритості зовнішньої торгівлі та економічного зростання; (2) індукція та дедукція – для узагальнення методичних підходів до оцінки впливу відкритості торгівлі на економічне зростання; (3) компаративний аналіз та графічний метод - для визначення спільних та відмінних рис відкритості зовнішньої торгівлі України та країн ЦСЄ; (4) регресійний аналіз панельних даних та множинна лінійна регресія – для оцінки впливу відкритості зовнішньої торгівлі на економічне зростання країн ЦСЄ та України; (5) екстраполяція тренду – для прогнозування показників відкритості зовнішньої торгівлі та економічного зростання України у короткостроковому періоді.

Основний зміст роботи викладений на 82 сторінках. Робота містить 13 таблиць, 8 рисунків, 7 формул. Список використаної літератури налічує 112 джерел та розміщений на 11 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ НА НАЦІОНАЛЬНУ ЕКОНОМІКУ

1.1. Роль міжнародної торгівлі у забезпеченні розвитку національної економіки

В умовах глобалізованого світу жодна країна не може розвиватися в економічній ізоляції. Функціонування галузей промисловості та сфери послуг, макроекономічні показники (рівень доходів і зайнятості, умови життя) залежать від взаємозв'язків з торговельними партнерами, що зумовлює міжнародні переміщення товарів і послуг, робочої сили, технологій, інвестиційного капіталу та розширення бізнесових структур. Відповідно, національна політика економічного розвитку кожної окремої країни формується з урахуванням економічної взаємодії з іншими країнами, щоб забезпечити збалансоване задоволення потреб усіх учасників торговельного співробітництва. Таким чином, міжнародна торгівля є одним із факторів, який за певних умов може сприяти економічному розвитку країни.

Міжнародна торгівля та економічний розвиток пов'язані, що підтверджується теоретичними положеннями та результатами емпіричних досліджень. В науковому середовищі дискусії щодо ролі міжнародної торгівлі в сприянні економічному зростанню тривають багато років. Відповідно, було сформоване значне теоретичне підґрунтя для дослідження і пояснення процесів, що відбуваються в національній економіці, яка активно бере участь у міжнародному обміні товарами і послугами.

Як відомо, міжнародна торгівля охоплює товарні потоки та послуги, які спрямовуються з країни до інших країн та надходять від країн-партнерів в приймаючу країну. Міжнародна торгівля дає змогу країнам продавати вироблені в країні товари іншим країнам з метою отримання економічної вигоди. Таким чином, торгівля з іншими країнами або участь у будь-якій торговій угоді має позитивно впливати на економічне зростання країни [1].

Залежно від періоду виникнення та обґрунтування основних положень теорії міжнародної торгівлі поділяють на класичну, неокласичну та сучасну

теорії. Положення класичної теорії стверджують, що країни можуть виграти економічно, якщо вони впровадять вільну торгівлю. Найвідомішими класичними теоріями є теорія абсолютної переваги, розроблена Адамом Смітом, і теорія порівняльної переваги Давида Рікардо. Неокласичні теорії, серед яких найвідомішою є теорія Хекшера-Оліна, припускають, що країни можуть отримати вигоду від вільної торгівлі, виробляючи товари, на яких вони спеціалізуються, але за умови ефективного використання ресурсів [2].

Більшість сучасних теоретичних підходів до вивчення ролі міжнародної торгівлі в національній економіці ґрунтуються на положеннях теорії порівняльних переваг, визначаючи ефект масштабу як важливе джерело економічного зростання [2]. До Адама Сміта існувала теорія меркантилізму, розроблена в шістнадцятому столітті. Згідно з цією теорією, багатство країни визначається сприянням експорту та стримуванням імпорту. Ця теорія не підтримувала вільну торгівлю, і світове багатство було фіксованим, оскільки країни не могли одночасно отримувати вигоду від торгівлі.

Концепція абсолютної переваги була раніше розроблена А. Смітом у його книзі «Багатство народів», щоб продемонструвати, як нації можуть отримати вигоду від торгівлі, спеціалізуючись на виробництві та експорті товарів, які вони виробляють ефективніше, ніж інші країни, та імпортуючи товари, які інші країни виробляють більше. ефективно. У своїй теорії абсолютної переваги Адам Сміт стверджує, що за умови вільної торгівлі країни можуть виробляти й експортувати товари та послуги, які вони могли б виробляти ефективніше, ніж інші країни, та імпортувати ті товари, які вони могли б виробляти менш ефективно, так що на щоб допомога принесла користь усім країнам. Іншими словами, абсолютна перевага стосується здатності країни виробляти продукт або послугу за нижчими абсолютними витратами, ніж інша країна, яка виробляє той самий товар або послугу [3].

Проте, положення теорії абсолютних переваг не давала відповіді на питання, чи отримують вигоду від міжнародної торгівлі країни, які мають або не мають абсолютних переваг щодо обох товарів. Ця теоретична прогалина

була заповнена в результаті обґрунтування положень теорії порівняльних переваг Д. Рікардо, яка стверджує, що нація отримує вигоду від зовнішньої торгівлі, експортуючи товари, у яких вона має найбільшу порівняльну перевагу у продуктивності, та імпортуючи ті, у яких вона має найменшу порівняльну перевагу. У цій теорії фактором виробництва є праця і технологія виробництва. Загалом, країна все ще може отримати вигоду від міжнародної торгівлі, інвестуючи всі свої ресурси у найприбутковіші виробництва, хоча інші країни мають абсолютну перевагу в цих товарах. Іншими словами, порівняльна перевага стосується здатності нації виробляти товари та послуги з нижчими альтернативними витратами [3].

Теорія Д. Рікардо про порівняльні переваги спирається на це, показуючи, що країна може отримати вигоду від торгівлі, навіть якщо вона є нижчим виробником. Модель розглядає лише працю як фактор виробництва, і враховуючи, що праця обмежена, кожна торгуюча країна стикається з обмеженням того, скільки вона може виробити. По суті, альтернативна вартість виробництва одного продукту - це кількість праці, яку можна було б використати для виробництва іншого продукту. Розділивши працю для виробництва певної комбінації продуктів, кожна нація виграє, якщо вироблятиме продукцію з нижчою альтернативною вартістю та торгуватиме надлишком одна з одною [4].

Теорії Сміта та Рікардо не допомогли країнам відповісти на запитання про те, які фактори можуть визначати порівняльну перевагу та який вплив має зовнішня торгівля на факторний дохід у торгуючих країнах. На початку 1900-х років шведські економісти Елі Хекшер і Бертіль Олін зосередили свою увагу на тому, як країна може отримати порівняльну перевагу, виробляючи продукцію, яка використовує чинники, яких в країні було в надлишку. Їхня теорія базується на факторах виробництва країни, таких як земля, праця та капітал, які забезпечують кошти для інвестицій у заводи та обладнання. Відповідно до моделі Хекшера-Оліна, країна може експортувати капіталомісткі товари та імпортувати трудомісткі товари [3].

Наявність ефекту масштабу є ще однією причиною, чому країни активно торгують одна з одною. Ця теорія використовується для пояснення торгівлі між країнами зі схожими характеристиками. Ця теорія стверджує, що країни спеціалізуються на виробництві та експорті обмеженого асортименту товарів, використовуючи переваги економії на масштабі (зменшення середньої вартості в результаті збільшення виробництва). Іншими словами, економія від масштабу означає, що виробництво у великих масштабах (більший обсяг виробництва) може бути досягнуто з меншими витратами. Як експорт, так і імпорт є факторами виробництва, і якщо вони ефективно використовуються, вони можуть генерувати норми прибутку для економіки та підвищувати масштаби продуктивності [3].

Теоретичні положення загалом вказували на наявність зв'язку між економічним зростанням і складовими міжнародної торгівлі. Багато дослідників погодилися з тим фактом, що міжнародна торгівля без бар'єрів веде до зростання ВВП через створення ринку для надлишкової продукції, створення робочих місць і збільшення національного доходу [5].

Емпіричні дослідження розвитку економік азіатських тигрів (Південна Корея, Тайвань, Сінгапур і Гонконг) у 1970-х роках підтвердили наявність позитивного впливу міжнародної торгівлі на зростання ВВП. Завдяки експортно-орієнтованій політиці ці країни перейшли з групи найменш розвинених країн до групи країн із середнім рівнем доходу. Цей позитивний досвід став корисним для інших країн, що розвиваються, у тому числі й африканських, та спонукав їх активно залучитися до зовнішньої торгівлі як способу підвищення економічного зростання [6]. Причини такого позитивного ефекту пояснюються тим, що «зовнішня торгівля створює ресурси, які фінансують індустріалізацію для виробництва більшої кількості товарів, створення робочих місць і, таким чином, збільшення економічного зростання» [7].

Під час реалізації експортно-орієнтованої політики в країнах, що розвиваються, спостерігалися різні результати зростання ВВП [8]. Кожна країна

має своє поточне економічне зростання, хоча загалом в сучасному світі його темпи змінилися з повільних і нерівномірних до більш динамічних, швидких і безперервних темпів, особливо після промислової революції [9].

Міжнародна торгівля дозволяє країнам розширювати ринки та отримувати доступ до товарів і послуг за помірною ціною, які не виготовляються взагалі або виробляються національними підприємствами в недостатній кількості для задоволення споживчого попиту. Зв'язок між міжнародною торгівлею та економічним зростанням упродовж тривалого часу є предметом багатьох досліджень, які стосуються вивчення питання про вплив міжнародної торгівлі на збільшення темпів зростання доходу країни. Як зазначалося вище, багато вчених погоджуються, що країни, які беруть активну участь у зовнішній торгівлі, мають більше шансів забезпечити певний рівень економічного зростання, ніж економіки, які не використовують повною мірою переваги зовнішньої торгівлі.

Економічне зростання - це зростання національного доходу від виробництва товарів та надання послуг, яке можна підтримувати упродовж тривалого періоду. Іншими словами, це збалансований процес, за допомогою якого виробничі потужності країни з часом збільшуються, щоб забезпечити зростання рівня національного виробництва та доходу капіталу [2].

Загалом, економічне зростання складається з трьох компонентів: накопичення капіталу, збільшення населення та робочої сили, технічний прогрес. Накопичення капіталу відбувається, коли певна частина особистого доходу населення зберігається та інвестується для збільшення майбутнього виробництва та доходу. Збільшення робочої сили проявляється як зростання кількості продуктивних працівників, а велика загальна кількість населення збільшує потенційний розмір внутрішніх ринків. Технологічний прогрес є результатом розробки та застосування нових і вдосконалених способів виконання традиційних завдань і операцій, що сприяє економії праці та капіталу [2].

Модель зростання Харрода-Домара розкриває сутність економічного механізму, завдяки якому надходить більше інвестицій, що сприяє більшому зростанню. Згідно цієї моделі, економічне зростання країни залежить не лише від норми її заощаджень, а й від того, наскільки вона може мінімізувати поточні рівні споживання та збільшити інвестиції. Інвестиції створюють дохід і збільшують продуктивні можливості економіки шляхом збільшення основного капіталу [10]. У цьому випадку економічне зростання є прямим результатом здатності країни збільшити як свої заощадження, так і відношення капіталу до виробництва або ВВП, як показано в рівнянні нижче:

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{s}{k}, \quad (1.1)$$

де: Y - національний обсяг виробництва (ВВП), ΔY - зміна ВВП, s - коефіцієнт заощаджень, k - коефіцієнт випуску капіталу.

Ідея цієї моделі полягає в тому, що при збільшенні заощаджень та інвестування частки ВВП в країні відбувається більше економічне зростання, і навпаки.

Вченими доведено, що в країнах з низьким рівнем економічного розвитку отримання фінансових позик та іноземної допомоги здійснюється з метою покриття дефіциту ресурсів через низькі норми заощаджень і високі рівні споживання, які знижують темпи зростання ВВП. Стимулювання експорту може допомогти скоротити розрив між процентною ставкою за зовнішніми позиками та надходженнями в іноземній валюті. Модель Домара також стверджує, що імпорт також може сприяти економічному зростанню, якщо країна імпортує капітальні товари та технології, які можуть збільшити капітал країни, що стимулює зростання ВВП [11].

Загалом наведена вище модель економічного зростання (1.1) показує, що зовнішня торгівля може позитивно вплинути на економіку через надходження від експорту, що підтримує заощадження у фінансовому розвитку країни. Крім того, модель також стверджує, що економічне зростання, спричинене імпортом, можливе, якщо воно є результатом імпорту капітальних товарів з-за кордону, що покращує продуктивність, одночасно збільшуючи ВВП.

Модель економічного зростання з двома розривами доповнює модель Харрода-Домара, стверджуючи, що економічне зростання є результатом заповнення дефіциту заощаджень і валютного дефіциту. Це означає, що для розвитку національної економіки країна має генерувати достатні заощадження на інвестиціях і водночас надходження в іноземній валюті від міжнародної торгівлі [11]:

$$G = \frac{s}{k} + \frac{f}{k}, \quad (1.2)$$

де: G - національний обсяг виробництва (ВВП), s - коефіцієнт заощаджень, f - вимога щодо співвідношення обміну іноземної валюти, k - коефіцієнт капіталовкладення. Рівняння 1.2 показує, що зростання ВВП є результатом збільшення рівня заощаджень в країні та обсягу іноземної валюти.

Багато найменш розвинутих країн не спроможні забезпечити економічне зростання через те, що дефіцит заощаджень або валютний розрив є дуже значним. У цьому випадку міжнародна торгівля (експорт та імпорт) розглядається як ефективне вирішення цієї проблеми. Торговельна політика повинна брати до уваги можливість забезпечення зростання, орієнтованого на експорт, що, як вважається, генерує ресурси для збільшення доходів країни, які фінансують процес розвитку країни, і в той же час повертає зовнішні позики та збільшує резерви іноземної валюти країни. Крім того, імпорт може бути позитивним чинником економічного зростання, якщо імпортуються виробничі капітальні товари, а не споживчі товари, які можуть навіть збільшити розрив обміну [12].

Отже, для таких країн, які сильно залежать від імпорту, зростання, орієнтоване на експорт, може генерувати доходи для фінансування процесу розвитку країни, заповнення дефіциту балансу зовнішньої торгівлі та створення резервів іноземної валюти. З іншого боку, імпорт, щоб компенсувати розрив заощаджень, має бути капітальним обладнанням і товарами, які забезпечують збільшення обсягів виробництва.

Традиційна неокласична теорія зростання є модифікованим варіантом моделі Харрода-Домара, до якої було додано другий фактор виробництва -

працю та введено третю технологічну змінну у рівняння економічного зростання. Відповідно до традиційної неокласичної теорії зростання, нарощення виробництва є результатом збільшення кількості та якості робочої сили (через зростання населення та освіти), збільшення капіталу (через інвестиції) та вдосконалення технологій [13].

Окрім вище зазначених факторів, теорія також передбачає, що деякі інші чинники, такі як зовнішня торгівля (експорт та імпорт), відіграють значну роль у зростанні. Модель показує, що зростання ВВП за рахунок торгівлі є результатом руху іноземного капіталу та інвестицій між країнами. У цьому випадку переміщення капіталу можуть впливати на зростання як з боку експорту, так і з боку імпорту, тому що експорт іноземного капіталу забезпечує прибуток від інвестицій для країни-експортера, тоді як імпорт іноземного капіталу може збільшити запас капіталу та підвищити продуктивність в країні-імпортері, за інших незмінних умов [11].

Неокласична модель зростання Р. Солоу передбачає, що економіка наближається до збалансованого типу зростання, якщо темпи зростання виробництва на душу населення визначаються темпами технологічного прогресу. Модель Р. Солоу відповідає положенням теорії неокласичного економічного зростання, розглядаючи економічне зростання (Y) як підвищення через виробничу функцію, що містить фактори, а саме працю (L), капітал (K) і рівень технології (A), шляхом зменшення граничної віддачі від праці (β) і капітал ($1-\beta$) щодо виробництва [13]:

$$Y = K^\beta (AL)^{1-\beta}. \quad (1.3)$$

Ця теорія показує, що зовнішня торгівля відіграє істотну роль у підтримці економічного зростання. З точки зору зовнішньої торгівлі, імпорт іноземних технологій і навичок покращує ефективність і продуктивність праці та капіталу в національній економіці, що дає змогу країні максимізувати свою порівняльну перевагу та забезпечує підвищення ВВП за рахунок переваг від торгівлі [14].

Підсумовуючи зазначимо, що головна перевага моделі Р. Солоу полягає в поясненні зростання ВВП не лише за допомогою коефіцієнта основного

капіталу, як модель Харрода-Домара, але й включає інші фактори, такі як праця, технології та інші екзогенні фактори, зокрема, міжнародну торгівлю. Незважаючи на те, що модель Р. Солоу розроблена в межах положень традиційної теорії, вона залишається важливою для аналізу економічного зростання країни, оскільки її використовували як основу для розробки інших теорій зростання [15].

Ендогенна модель, також відома як нова теорія зростання, є розширеним варіантом традиційної неокласичної моделі, яка ґрунтується на принципі зменшення граничної віддачі від масштабу витрат до рівня випуску. Зазвичай фактори виробництва в моделі Р. Солоу показують переважно постійну граничну віддачу від продуктивності та накопичення капіталу, і цей неокласичний підхід до зростання не може визначити причини істотних відмінностей в рівнях національного доходу між країнами, що розвиваються, і розвиненими країнами. Відповідно до цієї моделі, збільшення ВВП відбувається за рахунок внутрішніх виробничих процесів, а рівень технологій в країні залежить від міжнародних потоків капіталу між розвиненими країнами та країнами з низьким розвитком економіки.

Для окреслення політики країн, які досягли успіху в розвитку своїх експортних ринків, використовуються терміни: «орієнтоване на експорт зростання», «орієнтоване назовні», «сприяння експорту» та «заміщення експорту». Багато країн, особливо з низьким рівнем економічного розвитку, орієнтуються на експорт, оскільки це формує спеціалізацію на виробництві тих товарів, продаж яких забезпечує збільшення національного обсягу виробництва та зниження рівня внутрішніх цін. Експорт сприяє використанню ресурсів в економіці для виробництва товарів і послуг, а їх надлишок можна продати за кордон, щоб задовольнити зовнішній попит, одночасно збільшуючи національне виробництво та генеруючи надходження в іноземній валюті, які можна використовувати для фінансування економічного розвитку [12].

Загалом, зв'язок між економічним зростанням та імпортом вважається негативним головним чином тому, що більшість витрат на імпорт зменшує

ресурси національного доходу. Однак економісти загалом погоджуються з тим, що вплив імпорту на ВВП зумовлений тим фактом, що завдяки імпорту в країну надходять виробничі фактори, які вона не може створити сама через відсутність необхідних технологій, робочої сили, навичок. Імпорт є основним каналом розповсюдження капіталу і технологій, оскільки імпортовані іноземні технічні знання містять потенціал для підвищення рівня внутрішнього виробництва, а імпорт також сприяє економічній взаємодії між національними підприємцями та їх зовнішніми партнерами [16].

Вчені виокремили кілька каналів, через які імпорт впливає на зростання ВВП. По-перше, вони зазначили, що імпорт проміжних капітальних товарів може збільшити рівень продуктивного капіталу в країні, що зрештою пришвидшить економічне зростання. По-друге, імпорт збільшує рівень ВВП, дозволяючи країнам з низьким технічним досвідом, таким як країни, що розвиваються, адаптувати та переймати передові технологічні винаходи з розвинених країн, які мають вищий рівень технологій. По-третє, імпорт дає країнам можливість навчитися більш ефективних методів розподілу ресурсів, які мають величезний вплив на продуктивність і підвищення рівня національного доходу [17].

Таким чином, імпорт може покращити якість вітчизняних технологій через створення конкуренції, яка змушує національну промисловість вдосконалювати свої технології виробництва. Оскільки імпорт збільшує різноманітність товарів, доступних в економіці, він, таким чином, зрівноважує економічну продуктивність як виробників, так і споживачів, оскільки їхні рішення про споживання та виробництво ґрунтуються на зменшенні витрат і максимізації задоволення та прибутку, відповідно [13].

Отже, економісти та політики тривалий час досліджують взаємозв'язок між економічним розвитком та зовнішньою торгівлею, який залежить від багатьох факторів. Зокрема, збільшення обсягів експорту та імпорту може значно пришвидшити економічне зростання країни. Крім того, завдяки зовнішній торгівлі країни також можуть отримати вигоду від технологічних та

інноваційних розробок інших країн, що також може бути корисним для економічного розвитку країни. На взаємозв'язок між економічним розвитком та торгівлею також впливають такі фактори, як торговельна політика країн та міжнародні торгові угоди. Зокрема, угоди про вільну торгівлю можуть збільшити обсяги зовнішньої торгівлі і, відповідно, забезпечити економічне зростання завдяки усуненню торгових бар'єрів між країнами. Однак внесок зовнішньої торгівлі в економічне зростання не завжди є позитивним. Зокрема, збільшення надлишку зовнішньої торгівлі у країнах з низьким рівнем розвитку може через зростання обсягів імпорту істотно знизити внутрішні ціни. У цьому випадку конкурентоспроможність вітчизняних виробників може погіршитися, а економічне зростання - сповільнитися. Крім того, дисбаланс зовнішньої торгівлі може негативно впливати на економічне зростання.

1.2. Взаємозв'язок відкритості зовнішньої торгівлі та економічного зростання

Зовнішня торгівля та фактори економічного розвитку, які надходять в країну завдяки імпорту капіталу і технологій, є надзвичайно важливими для забезпечення економічного зростання в умовах глобальної конкуренції. В останні кілька десятиліть спостерігається лібералізація та збільшення міжнародної торгівлі в глобальному масштабі, що сприяє підвищенню рівня розвитку країн. Хоча перспективи економіки країни щодо зовнішньої торгівлі оцінюються залежно від її здатності адаптуватися до змін на світових ринках, стабільне зростання та розвиток цієї країни також залежать від ефективності торгівлі та отриманих вигод від такої торгівлі. Обсяг зовнішньої торгівлі є важливим критерієм з точки зору визначення позицій країни на міжнародному ринку, а ступінь збалансованості експорту та імпорту значною мірою характеризує ефективність державної політики в сфері зовнішньої торгівлі. При формуванні зовнішньоторговельної політики однією з важливих цілей є покращення зовнішньоторговельного балансу на користь країни при збільшенні

обсягу зовнішньої торгівлі, тобто необхідно вживати заходів для мінімізації імпорту і збільшення експорту.

Підвищенню показників економічного розвитку країн сприяє відкритість торгівлі, покращення умов праці та просування загальної «більшої стабільності та безпеки для кожного» [18]. Відкриття національної економіки для торгівлі з іншими країнами дає змогу вітчизняним виробникам збільшувати обсяги виробництва, враховуючи, що ринок розширюється, конкуренція заохочує інновації та забезпечує доступ до технологій та ідей, що було б неможливо без торгівлі [Там само].

Важливість міжнародної торгівлі підтверджується функціонуванням багатьох організацій і угод, які сприяють підвищенню відкритості торгівлі та ефективності результатів між торговельними партнерами. Такі організації, як Міжнародний валютний фонд (МВФ) та Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), сприяють забезпеченню стабільного зростання країн та розширенню світової торгівлі [19]. Також було створено Європейський Союз (ЄС), що функціонує як економічна та політична коаліція з вільною торгівлею між країнами-учасницями [20], і Світову організацію торгівлі (СОТ), багатосторонню торгову систему, яка регулює правила торгівлі та торгових переговорів [21].

Загальні тарифи та торговельні бар'єри істотно знизилися в 1990-х роках, причому тарифи в країнах ОЕСР знизилися найменше, однак залишаються нижчими, ніж у країнах, що не входять до ОЕСР, і в країнах, що розвиваються [22]. Упродовж останніх кількох століть світова економіка мала загальний стійкий позитивний ріст, що супроводжувався значним збільшенням глобальної торгівлі та торгових угод [23].

Країни, які запровадили реформи ринкової лібералізації, такі як Вашингтонський консенсус, зазнали неоднозначних економічних результатів. Консенсус полягав у зниженні бар'єрів для торгівлі та інвестицій внаслідок усвідомлення того факту, що протекціонізм спотворює економічні процеси [24]. Результати реформ поставили під сумнів широку підтримку лібералізації

торгівлі [25]. Останній раунд переговорів між членами СОТ був спрямований на зниження тарифів на сільськогосподарську і промислову продукцію та послуги, однак це наштовхнулося на опір з боку розвинутих країн, стурбованих можливістю підриву іноземної конкуренції [22].

Роль торговельних потоків у сучасній економіці набула актуальності і опинилася в центрі уваги у зв'язку із посиленням торговельних суперечок, таких як тарифна війна між Сполученими Штатами та Китаєм, геополітична напруженість, вихід країн із союзів, тиск глобальної фінансової кризи, як це спостерігалось в 2008 р. та пандемія COVID-19. Наприклад, нещодавня пандемія виявила слабкість національних економік внаслідок їх залежності від глобальної торгівлі ключовими продуктами (наприклад, мікрочіпами, медичними препаратами, вакцинами), і показала привабливість автаркії. Крім цього, відбувається зростання торговельних бар'єрів. Зокрема, Європейська комісія зареєструвала 43 нові торговельні перешкоди у 2019 р., зазначивши, що «відбувається зміна парадигми, коли протекціонізм укорінюється в торговельних відносинах» [20]. Хоча це може суперечити положенню класичної економічної теорії про те, що зовнішня торгівля приносить вигоди та сприяє економічному зростанню, в сучасних умовах спостерігається встановлення обмежень на торгівлю та подорожі між країнами з метою підвищення безпеки, захисту робочих місць у країні та забезпечення самодостатності національних економік [26].

Для розуміння сутності процесів, що відбуваються в результаті лібералізації торгівлі та її впливу на економіку країни, необхідно насамперед визначити ключовий термін - «відкритість торгівлі», який багато економістів трактують по-різному. Однак обґрунтування визначень є схожими. Фатіма С. та ін. визначають відкритість торгівлі як «ступінь впливу країн на глобальну торгівлю через приплив і відтік товарів і послуг» [27]. Подібним чином Іджіршар В. визначив відкритість торгівлі як «покращене об'єднання країн через лібералізацію торгівлі для сприяння імпорту та експорту через кордони»

[28]. Можна зробити висновок, що необмежений рух товарів, послуг, інвестицій і робочої сили між країнами лежить в основі наведених вище дефініцій.

Крім того, міжнародні організації також використовували різні визначення щодо відкриття торгівлі. Відповідно до визначення, яке дає Світова організація торгівлі, відкритість торгівлі - «це усунення або зменшення обмежень або бар'єрів щодо дозволеного обміну продуктами між країнами» [29]. Фахівці ОЕСР визначили відкритість торгівлі «як відношення середнього експорту та імпорту товарів до ВВП» [30]. Таким чином, відкритість торгівлі є результатом усунення або різкого зниження обмежень (мита, технічні вимоги, правила сертифікації) для руху товарів, послуг та інвестицій між країнами. При цьому важливо звернути увагу, що термін «відкритість» може бути дещо неоднозначним, оскільки велике співвідношення обсягів торгівлі до ВВП не обов'язково означає високий рівень відкритості для міжнародної торгівлі, але може бути пов'язане з багатьма факторами, а саме: масштабом економіки, географією країни та перешкодами для зовнішньої торгівлі [30]. Отже, відкритість торгівлі охоплює дві основні складові: високий рівень обсягів торгівлі та низький рівень торгових бар'єрів. Відповідно, деякі наукові дослідження стосувалися як визначення впливу обсягів торгівлі (експорту та імпорту) на економічне зростання, так і впливу торгових обмежень (тарифів і торгових податків) на економічне зростання.

Наукові дослідження, проведені в 1990-х роках, підтвердили міцний позитивний зв'язок між відкритістю торгівлі та економічним зростанням, що вплинуло як на політиків, так і на дослідників. Основні результати багатьох емпіричних досліджень показали, що відкритість торгівлі є вирішальним рушієм економічного зростання, що було додатково підтверджено трансформаціями міжнародних торговельних відносин після створення Світової організації торгівлі (СОТ) [31]. У контексті обсягу торгівлі експортний вимір відкритості торгівлі не тільки сприяє перерозподілу ресурсів, але й заохочує фірми підвищувати ефективність за рахунок ефекту масштабу, сприяючи економічному розширенню [32]. Акцент на експорті дозволяє

економікам спеціалізуватися в галузях, де вони мають порівняльну перевагу. Щодо імпорту, вихід на міжнародні ринки сприяє впровадженню інноваційного обладнання та продуктів, посилюючи міжнародну конкуренцію [33].

Долар Д. і Край А. довели, що лібералізація торгівлі, особливо в рамках СОТ, значно прискорила економічне зростання [34]. Вчені досліджували важливість інституцій, контролюючи вплив інституційної якості (індекс верховенства права та прав власності), розміру внутрішнього ринку (чисельність населення) і відкритості торгівлі (відношення обсягів експорту та імпорту до ВВП) на економічне зростання (реальний ВВП на одного мешканця). У результаті було зроблено висновки про те, що міжнародна торгівля та інституції відіграють важливу роль у забезпеченні економічного розвитку, при цьому можливий зворотний причинно-наслідковий зв'язок, тобто економічне зростання веде до більшої відкритості торгівлі [34].

Родрігес Ф. і Родрік Д., не спростувавши повністю позитивного зв'язку між відкритістю торгівлі та зростанням, уважно проаналізували обґрунтування незалежних змінних і методологію попередніх досліджень. Вчені провели регресійний аналіз, враховуючи неторговельні чинники географічного розташування країн, стверджуючи, що географічне положення впливає на дохід не лише через торгівлю, а й через доступ до природних ресурсів. Результати цього дослідження показали, що неторговельні географічні ефекти насправді є чинниками, що стимулюють зовнішню торгівлю [35]. Крім того, вчені вказали на слабкість довільного встановлення 40 середніх тарифів як кваліфікації закритої економіки, враховуючи, що світові середні тарифні ставки упродовж досліджуваного періоду були набагато нижчими.

Результати емпіричних досліджень свідчать про те, що відкриті економіки досягають більшого зростання ВВП на одного мешканця, ніж закриті економіки. Вчені проаналізували середні темпи зростання ВВП на одного мешканця, рівні інвестицій та відкритості економік до та після лібералізації торгівлі, в результаті чого було зроблено висновок, що країни, в яких відбувається зростання незабаром після лібералізації торгівлі, як правило,

поглиблюють зусилля з лібералізації, тоді як політика внутрішнього розвитку залишається без змін [36].

Розширення економіки за рахунок експорту також розглядається як важливий чинник економічного зростання, яке вимірюється реальним ВВП на одного мешканця. За допомогою методу фіксованих ефектів вчені виявили, що найбільший позитивний вплив на економічне зростання здійснювали обсяги експорту. При цьому, валове накопичення основного капіталу та споживання енергії також були позитивними факторами впливу, тоді як обсяги імпорту мали негативний вплив на економічне зростання [37]. На основі проведених емпіричних досліджень Іджіршар В. стверджує про наявність позитивного і негативного зв'язку між відкриттям і розвитком торгівлі в Гамбії в короткостроковому та довгостроковому періоді відповідно з 1975 р. по 2017 р. [28]. Навпаки, Менуах та ін. стверджують, що немає кореляції між економічним прогресом і відкриттям торгівлі в двадцяти одній країні Африки на південь від Сахари [38].

Окремі дослідження щодо відкриття торгівлі та економічного розвитку значною мірою вважалися не коректними через застосування невідповідних методів, які ставлять під сумнів отримані результати. З огляду на це вчені дослідили взаємозв'язок між економічним зростанням та відкритістю торгівлі з урахуванням торговельних структур, які характеризуються якістю та різноманітністю експорту [39]. М. Юше, Ш. Ле Муель та М. Віджилль на основі оцінки моделі ендогенного зростання на основі панельних даних зі 169 країн у період 1988-2014 рр. підтвердили, що економіки країни, які експортують продукцію вищої якості та інноваційні товари, зростають швидше. Вчені виявили нелінійну закономірність між співвідношенням експорту та якістю експортного кошика, що свідчить про те, що відкритість для торгівлі може негативно вплинути на зростання для країн, які спеціалізуються на низькоякісних продуктах. Також було виявлено нелінійний зв'язок між різноманітністю експорту, співвідношенням експорту та економічним зростанням, який пояснюється тим, що економіки країн, які збільшують свій

експорт, зростають швидше після досягнення певного рівня екстенсивної маржі експорту [39].

Наприкінці 1990-х років була поширеною думка науковців та практиків, що зростання та вищий рівень життя досягаються швидше в країнах із вищим рівнем відкритості міжнародної торгівлі. Відкриття країни для торгівлі має три помітні ефекти для економічного зростання: збільшення людського капіталу, передача знань (ефект переливу) та технологічні інновації (ефект конкурентоспроможності) [40]. Так само Лі Дж. та Пак М. виявили, що відкритість торгівлі сприяє економічному зростанню через технологічні інновації та ефективне використання ресурсів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках [41].

Вчені виділяють переваги зниження тарифів для економічного зростання в країнах, що розвиваються [42], хоча результати досліджень, проведених Родріком та Едвардсом у 90-х роках минулого століття, застерігають від надто оптимістичних очікувань щодо лібералізації торгівлі, а також від надмірного підкреслення її важливості. Родрігес Ф. і Родрік Д. критично оцінюють ефективність зменшення торговельних бар'єрів і надають обмежені докази того, що ліберальна торгова політика, яка характеризується нижчими тарифами та меншою кількістю нетарифних бар'єрів, сприяє економічному зростанню [35]. Уласан Б. вказує на негативну кореляцію між відкритістю торгівлі та економічним зростанням з 1960 р. по 2000 р. на основі статистичних даних для понад ста країн [43].

Водночас, більшість результатів досліджень показали, що зовнішня торгівля, яка дозволяє країнам інтегруватися у світову економіку, є одним із головних рушійних сил економічного розвитку нації. Л. Андерсен і Р. Бабула дослідили рівень кореляції між зовнішньою торгівлею та економічним зростанням, проаналізувавши, чи достатньо самої торгівлі для забезпечення постійного підвищення рівня життя, і виявили, що між міжнародною торгівлею та сукупним національним доходом існує тісний зв'язок [44]. Використовуючи

панельну модель для 108 країн, М. Буссе та Дж. Конігер підтвердили, що міжнародна торгівля мала значний вплив на економічне зростання [45].

Нам Х.-Ч. та Рю Д. дослідили переваги та потенційні недоліки відкритості торгівлі в 10-ти державах-членах АСЕАН за період 2000-2022 рр. за допомогою регресії з фіксованим ефектом та двоступеневої регресії найменших квадратів з фіксованим ефектом. Вчені окремо розглядали вплив торговельних обмежень, таких як тарифи та торговельні податки, на економічне зростання та вплив обсягів торгівлі на економічне зростання. На основі отриманих результатів вчені зробили висновки, що відкритість торгівлі впливає на ВВП по-різному: зниження торгових бар'єрів, яке свідчить про більшу відкритість торгівлі, негативно впливало на економічне зростання, тоді як збільшення обсягів торгівлі, що також свідчить про більшу відкритість торгівлі, позитивно впливало на економічне зростання. На думку вчених, така «дихотомія підкреслює диференційовані ролі, які відкритість торгівлі відіграє в економічному зростанні, охоплюючи як посилення торгових обмежень, так і сприяння великим обсягам торгівлі» [46].

Таким чином, теоретичні положення та результати емпіричних досліджень вказують на існування тісного і безпосереднього взаємозв'язку відкритості зовнішньої торгівлі з економічним зростанням країн. Відкрита економіка сприяє розширенню ринків збуту, підвищенню конкурентоспроможності, залученню іноземних інвестицій та прискоренню економічного розвитку. Основні механізми цього взаємозв'язку можна окреслити наступними аспектами: (1) доступ до нових ринків, що дозволяє країнам експортувати більше товарів і послуг та збільшувати виробництво та доходи; (2) імпорт технологій і знань, що підвищує продуктивність і ефективність виробництва; (3) ефект масштабу від збільшення обсягів виробництва, оскільки більші ринки дозволяють знижувати середні витрати на одиницю продукції; (4) конкуренція з іноземними виробниками стимулює місцеві компанії до підвищення якості продукції, зниження витрат і вдосконалення технологій. Водночас, відкритість торгівлі може посилювати

низку загроз для економіки країни, таких як вразливість до зовнішніх шоків та коливань на міжнародних ринках (зміни цін на сировину, фінансові кризи), нерівномірність розвитку галузей внаслідок іноземної конкуренції, що призводить до втрати робочих місць і зниження доходів у певних секторах.

1.3. Методичні підходи до оцінки впливу відкритості торгівлі на економічне зростання

Результати оцінки впливу відкритості торгівлі на економічне зростання, отримані різними дослідниками, вказують на існування позитивного зв'язку між цими показниками, проте істотно відрізняються в залежності від вибору методичних підходів та складу змінних. Загалом, методологія та вибір індикаторів для дослідження впливу відкритості торгівлі на економічне зростання відрізняються і на даний час єдиного підходу не вироблено. Для отримання коректних результатів у нашому дослідженні необхідно вирішити проблему підбору відповідних змінних та обґрунтувати методику оцінки впливу відкритості зовнішньої торгівлі на економічне зростання країн, узагальнюючи методичні підходи висвітлені в наукових публікаціях.

На економіку країни впливає багато факторів. Виробнича потужність, сфери компетенції, технологічний розвиток, наявні природні ресурси, конкурентоспроможність і обсяг зовнішньої торгівлі є важливими критеріями, що визначають рівень розвитку країн. Загальний дохід, отриманий країною від експорту товарів і послуг до країн-партнерів, і обсяг витрат на імпорт товарів і послуг з інших країн визначають загальний зовнішньоторговельний оборот цієї країни. Сьогодні загально визнано, що зовнішня торгівля між країнами є одним із найважливіших факторів, які впливають на розвиток і добробут. У цьому контексті збільшення обсягу зовнішньої торгівлі розглядається як важлива ціль як з точки зору розвитку країни, так і її конкурентоспроможності.

Як було розглянуто в попередніх підрозділах, відповідно до положень економічної теорії, зовнішня торгівля є вигідною для обох сторін, які беруть у ній участь. У відкритих економіках розвиток зовнішньої торгівлі аналізується

на основі інформації, яка характеризує зовнішньоторговельний баланс країни. Одним із показників, який використовується для цієї мети, є коефіцієнт покриття експортом імпорту [47]. Експорт визначається як продаж товарів і послуг з країни за кордон, іншими словами, комерційний продаж виробленого в країні, зібраного або готового продукту іншим країнам. З іншого боку, імпорт - це купівля продуктів, виготовлених або вирощених за кордоном, покупцями всередині країни в обмін на іноземну валюту. Коефіцієнт покриття експортом імпорту розраховується як відношення обсягів експорту до обсягів імпорту і показує, яка частина імпорту покривається експортом. Цей показник може бути використаний для порівняння торгівлі країн і однієї країни в різний час.

Наприклад, Демірбілек А. та Цивелек М. для вимірювання відкритості зовнішньої торгівлі використали коефіцієнт покриття експортом імпорту та провели дослідження щодо оцінки його чутливості до змін ВВП за паритетом купівельної спроможності. Вчені зазначили, що коли торговельний дефіцит вимірюється в національній валюті або як відношення до ВВП, складно порівнювати значення для різних країн (або в одній країні, але в різний час), а тому використання коефіцієнта покриття експортом імпорту може бути більш доцільним для порівняння між країнами [48].

Концептуально відкритість торгівлі пояснюється як ступінь орієнтації економіки на зовнішню торгівлю [49], а в політичному сенсі вона описує ліберальну торговельну політику, таку як низькі тарифи або відсутність бар'єрів для торгівлі [50]. Зважаючи на простоту та доступність даних, для оцінки рівня відкритості зовнішньої торгівлі вчені використовують показник частка торгівлі у ВВП, яка розраховується як відношення суми експорту та імпорту до реального ВВП країни [23]. Імпорт та експорт складається з торгівлі товарами та послугами [51], а збільшення частки торгівлі у ВВП свідчить про зростання відкритості країни для міжнародної торгівлі.

Фуджі Е. проаналізував сутність показників відкритості торгівлі, і зазначив, що зміна показника частки торгівлі у ВВП головним чином зумовлена мінливістю ВВП, а не торгівлі [49]. Гребнер К. та ін. виступили з подібною

критикою існуючих підходів оцінки залежності економічного зростання від торгівлі та запропонували розділити «де-факто» та «де-юре» оцінки відкритості [52]. Показник «де-факто» відображає ступінь інтеграції та є показником, орієнтованим на результат, який зазвичай вимірюється часткою торгівлі у ВВП, а показник «де-юре» визначає, наскільки відкритою прагне бути країна, тобто її регуляторне середовище, що вимірюється за допомогою таких показників, як тарифні ставки та правила ліцензування [52].

Ми погоджуємося із наведеними вище зауваженнями фахівців щодо обмеженості застосування показника частки торгівлі у ВВП, проте зазначимо, що без лібералізації торгівлі та зниження чи скасування тарифів обсяги експорту та імпорту істотно збільшуватися не можуть, а тому зростання зовнішньоторговельного обороту прямо свідчить про покращення умов торгівлі країни з партнерами. Відповідно, ми очікуємо, що відкритість торгівлі матиме позитивний вплив на економічне зростання, враховуючи, що теорія торгівлі розглядає відкритість як сприятливий чинник, а у результаті багатьох досліджень вчені виявили позитивний зв'язок між цими змінними.

Для окреслення змінної, яка характеризує економічне зростання країни, використовують показники, пов'язані з валовим внутрішнім продуктом (ВВП), який відображає ринкову вартість всіх кінцевих продуктів, вироблених за певний період. ВВП є критично важливим фактором для визначення економічного зростання країни, оскільки він враховує весь її економічний обсяг. Згідно з визначенням, ВВП виражається як грошовий еквівалент усіх товарів і послуг, які виробляються в межах країни упродовж певного періоду, в економічній одиниці цієї країни або її зовнішньоекономічній одиниці. Інше визначення розглядає його як суму доданої вартості, створеної в межах країни. ВВП на одного мешканця є результатом ділення валового внутрішнього продукту на загальну чисельність населення країни. Валовий внутрішній продукт на одного мешканця часто використовується для визначення рівня життя в країнах і вимірювання їх економічного добробуту, а також

характеризує потенційний середній дохід, який громадяни можуть отримати від економіки своєї країни [53].

Економічне зростання часто визначається як збільшення вартості виробництва країни від одного періоду до іншого [54] або зростання рівня життя з часом [55]. Змінною для вимірювання економічного зростання, яка переважно використовується в дослідженнях, є ВВП на одного мешканця [22; 36] або натуральний логарифм реального ВВП на одного мешканця [34; 39]. Щоб уникнути ризику спричинення неіснуючої кореляції через використання одного знаменника в кількох змінних, вчені рекомендують в якості залежної змінної використовувати показник зростання реального ВВП на одного мешканця [56].

Існує багато досліджень, які мали на меті чітко перевірити наявність впливу експорту та імпорту на економічне зростання. Вагнер Дж. підкреслив, що збільшення експорту стимулює економічне зростання шляхом підвищення продуктивності [57]. В іншому дослідженні було зроблено висновок, що експорт та імпорт є основними рушійними силами економічного розвитку Німеччини [58]. На основі дослідження, яке охопило 126 країн, вчені виявили, що існує істотний зв'язок між значеннями ВВП і коефіцієнтами покриття експортом імпорту [59]. Відповідно, можемо припустити, що коефіцієнт покриття експортом імпорту позитивно впливає на ВВП на одного мешканця в Україні та країнах ЦСЄ, які є предметом нашого дослідження.

Вчені також звертають увагу, що рівень добробуту відповідної країни є високим, коли вона має вищі економічні показники, які характеризують підвищення якості життя або реального національного доходу, порівняно з іншими країнами [60]. Порівняння міжнародних рівнів розвитку ґрунтується на значеннях ВВП на душу населення в єдиній валюті. Значення ВВП, які розраховуються за обмінним курсом, відображають грошову вартість товарів і послуг, а не їх кількість чи обсяг. З цієї причини замість обмінного курсу використовується «Паритет купівельної спроможності», який є більш детальним обмінним курсом, що дозволяє порівнювати «обсяг товарів і послуг»

країн. Паритет купівельної спроможності (ПКС) визначається як рівень цін на чітко визначений кошик товарів і послуг у різних країнах. Цей показник також інформує про те, скільки грошей люди в різних країнах можуть витратити зі своїх доходів на придбання однакового набору товарів і послуг. Таким чином усуваються відмінності в рівнях цін між країнами, і реальні ціни та обсяги можна порівнювати на міжнародному рівні [61].

Демірбілек А. та Цивелек М. розробили концептуальну модель для визначення критеріїв взаємозв'язку між зовнішньою торгівлею та економічним зростанням, пов'язаним з економічним добробутом. Для проведення дослідження вчені використали такі показники: обсяги зовнішньої торгівлі, коефіцієнт покриття експортом імпорту, ВВП на одного мешканця та значення паритету купівельної спроможності (ПКС). За допомогою регресійного аналізу, проведеного для 93 країн за період 2010-2018 рр., було виявлено, що існує статистично значущий позитивний лінійний зв'язок між показниками економічного зростання та відкритості зовнішньої торгівлі [61]. Отже, вченими було підтверджено позитивний вплив на економічне зростання як обсягу зовнішньої торгівлі, так і співвідношення експорту й імпорту, що узгоджується з низкою попередніх досліджень.

Інтеграція у світовий ринок допомагає країні торгувати за міжнародними цінами, а не за внутрішніми, що дозволяє споживачам купувати дешевші імпортні товари, а експортерам продавати свої товари за вищими цінами [62]. Однак, збільшення обсягу торгівлі та особливо частки експорту не завжди може бути достатнім для того, щоб країна забезпечила економічне зростання та підвищення добробуту громадян. Через високий попит на зовнішніх ринках деякі продукти можуть бути дорожчими на місцевих ринках через дефіцит пропозиції, що знижує купівельну спроможність громадян. Тому вплив міжнародної торгівлі на економічне зростання та добробут може бути різним або обмеженим. Крім того, ВВП на одного мешканця не є вичерпним показником економічного добробуту, оскільки він не дозволяє оцінити реальне покращення рівня життя населення та покращення якості продукції, хоча він

відіграє важливу роль у відображенні короткострокових коливань економічної активності, необхідної для точного вимірювання продуктивності, пов'язаної з економічним добробутом [63]. Для усунення цього недоліку вченими було використано паритет купівельної спроможності (ПКС) на душу населення, оскільки він зазвичай вважається кращим показником загального добробуту країни, та виявлено позитивний зв'язок між ВВП на душу населення, який відображає економічне зростання, та ПКС на душу населення, який представляє економічний добробут [61].

Таким чином, для характеристики відкритості зовнішньої торгівлі країни у нашому дослідженні доцільно використати показники, що розраховуються з урахуванням обсягів експорту та імпорту (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Показники відкритості зовнішньої торгівлі

Назва показника	Порядок розрахунку	Критерій відкритості
Експортна квота	$E_k = \frac{\text{Експорт}}{\text{ВВП}} \cdot 100\%$	Понад 45%
Імпортна квота	$I_k = \frac{\text{Імпорт}}{\text{ВВП}} \cdot 100\%$	Понад 45%
Зовнішньоторговельна квота	$ЗТ_k = \frac{\text{Експорт} + \text{Імпорт}}{\text{ВВП}} \cdot 100\%$	Понад 90%
Коефіцієнт покриття експортом імпорту	$K_{e/i} = \frac{\text{Експорт}}{\text{Імпорт}} \cdot 100\%$	Понад 1,2

Джерело: складено за [64; 65]

При цьому зауважимо, що у науковій літературі існують різні точки зору щодо встановлення критеріїв відкритості економіки. Наприклад, Вдовічен А. вказує на те, що національна економіка може вважатися відкритою, якщо значення експортної квоти та імпортної квоти перевищують 45%, а зовнішньоторговельна квота – більша за 90% [64]. Грунтуючись на положеннях теорії економічної безпеки держави, Бабець І. та Миценко І. для аналізу експортної та імпортної квоти застосовують граничне значення цих показників на рівні 30% [65], що означає досягнення стану надмірної відкритості зовнішньої торгівлі країни при перевищенні цього значення. Попри те, що для коефіцієнту покриття експортом імпорту загальноприйнятим вважається

нормативне значення на рівні 1, у «Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» встановлене оптимальне значення цього показника на рівні 1,2, що математично означає необхідність перевищення обсягів експорту над обсягами імпорту [66].

Для оцінки впливу відкритості зовнішньої торгівлі на економічне зростання у нашому дослідженні використаємо концептуальну модель (рис. 1.1), яка базується на теорії ендогенного росту. У теорії ендогенного зростання важливими факторами є інвестиції та людський капітал, що, з точки зору нашого дослідження, є визначальними для збільшення обсягів експорту та імпорту, підвищення конкурентоспроможності експортної продукції та зростання споживчого попиту на внутрішньому ринку.

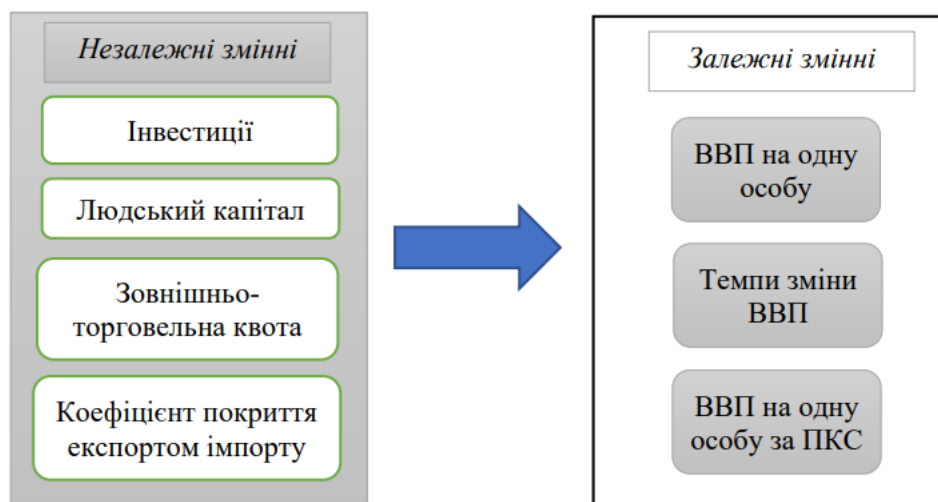

Рис. 1.1. Концептуальна модель впливу відкритості зовнішньої торгівлі на економічне зростання країни

Джерело: побудовано автором

Відповідно до мети нашого дослідження, наведена модель буде застосована для оцінки залежності економічного зростання країн ЦСЄ від рівня відкритості їхніх економік та визначення впливу відкритості зовнішньої торгівлі на економічне зростання України. Щоб перевірити зв'язок між відкритістю торгівлі та економічним зростанням країн, ми використаємо багатофакторну лінійну регресію. При цьому, у випадку дослідження країн

ЦСЄ доцільно використовувати панельний аналіз даних, оскільки ми включаємо як множину країн, так і часові ряди за 2013-2023 роки.

Розглянемо загальну специфікацію моделі лінійної регресії:

$$y_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \cdot x_{1,it} + \beta_n \cdot X_{n,it} + \varepsilon_{it}, \quad (1.4)$$

де y_{it} – залежна змінна, α_i – унікальна незмінна в часі та залежна від країни постійна величина, β – це коефіцієнт, який показує, наскільки змінюється залежна змінна при зміні незалежної змінної на кожну одиницю, $x_{1,it}$ – первинна незалежна змінна, $X_{n,it}$ – незалежні змінні, додані для контролю для інших n детермінант зростання, ε_{it} – помилка регресії, яка визначається факторами, що спричиняють коливання економічного зростання, які неможливо пояснити включеними регресорами [67].

Зв'язок між економічним зростанням і відкритістю торгівлі може бути двонаправленим [34]. Країни, у яких зростає дохід, можуть дозволити собі імпортувати більше товарів і послуг, де вони не мають порівняльних переваг, що спричиняє більший ріст відкритості торгівлі. Щоб виявити цей можливий зворотний причинний зв'язок, вчені включають в регресійну модель початкові умови, які описуються показником однорічного лагу ВВП на одного мешканця. Беручи до уваги результати аналізу наукової літератури щодо чинників економічного зростання (підрозділ 1.2), можемо записати рівняння залежності ВВП на одного мешканця від детермінант зростання, які змінюються залежно від часу та країни:

$$\ln Y_{it} = \alpha_0 + \delta \cdot \ln Y_{it-1} + \beta' \ln X_{it} + \varepsilon_{it}, \quad (1.5)$$

де Y_{it} – реальний ВВП на одну особу країни i в рік t ; Y_{it-1} – початковий ВВП на одну особу; X_{it} – вектор пояснювальних змінних, які змінюються в часі та просторі (детермінанти зростання), визначені відповідно до розширеної моделі зростання; ε_{it} – помилка регресії.

Виходячи з рівняння 1.5, економетрична модель, яка оцінює вплив відкритості торгівлі на економічне зростання з урахуванням інших чинників зростання, буде мати наступний вигляд:

$$\ln Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln Y_{it-1} + \beta_2 \ln Open_{it} + \beta_3 \ln FDI_{it} + \beta_4 \ln Popul_{it} + \varepsilon_{it}, \quad (1.6)$$

де Y_{it-1} - початковий ВВП на одного мешканця країни i на початок кожного періоду, $Open_{it}$ – рівень відкритості зовнішньої торгівлі, що визначається як співвідношення зовнішньоторговельного обороту та ВВП, FDI_{it} – співвідношення прямих іноземних інвестицій до ВВП, $Popul_{it}$ – темпи приросту населення.

Таким чином, у нашому дослідженні для визначення залежності економічного зростання країн від рівня відкритості зовнішньої торгівлі використаємо метод множинної лінійної регресії. Залежна змінна описується динамікою показників ВВП на одного мешканця країн, а незалежні змінні охоплюють такі чинники економічного зростання, як відкритість зовнішньої торгівлі, забезпеченість економіки інвестиціями та людським капіталом.

Висновки до розділу

1. Існування взаємозв'язку між економічним розвитком та зовнішньою торгівлею обґрунтовано в положеннях класичної, неокласичної та сучасної теорій економічного зростання та підтверджено результатами емпіричних досліджень. Збільшення обсягів експорту та імпорту може значно пришвидшити економічне зростання країни. Зовнішня торгівля дозволяє країні отримати вигоду від впровадження нових технологій, імпортованих з інших країн, що також позитивно впливає на економічне зростання. На взаємозв'язок між економічним розвитком та торгівлею впливають торговельна політика країн та міжнародні торгові угоди. Зокрема, угоди про вільну торгівлю можуть збільшити обсяги зовнішньої торгівлі і, завдяки усуненню торгових бар'єрів між країнами, забезпечити економічне зростання країн-учасниць угоди. Вплив зовнішньої торгівлі на економіку може бути негативним і проявлятися у надмірному зростанні імпорту, зниженні внутрішніх цін та погіршенні конкурентоспроможності національних виробників, що призводить до сповільнення економічного зростання.

2. Відкритість зовнішньої торгівлі є результатом усунення або різкого зниження обмежень (мита, технічні вимоги, правила сертифікації) для руху

товарів, послуг та інвестицій між країнами. Положення теорії міжнародної торгівлі та емпіричні дослідження свідчать про ключову роль зовнішньої торгівлі в стимулюванні економічного зростання країн через розширення ринків, підвищення продуктивності, залучення інвестицій та технологічний прогрес. Основні результати багатьох емпіричних досліджень показали, що відкритість торгівлі є вирішальним рушієм економічного зростання, а відкриті економіки характеризуються швидшим зростанням ВВП на одного мешканця порівняно з закритими економіками. Водночас, вчені виокремлюють торговельну політику і зниження торгових бар'єрів та збільшення обсягів експорту та імпорту, та звертають увагу на неоднозначний вплив відкритості торгівлі на економічне зростання країн, що розвиваються. Окремі результати досліджень вказують на існування негативного впливу відкритості торгівлі на економічне зростання країн, що може бути зумовлене ризиками, пов'язаними з вразливістю до зовнішніх економічних шоків. Оптимальне поєднання політики відкритості з належним регулюванням дозволяє країнам отримати максимальну вигоду від міжнародної торгівлі і забезпечити стійке економічне зростання.

3. З метою оцінки впливу відкритості зовнішньої торгівлі на економічне зростання у нашому дослідженні використаємо концептуальну модель на основі теорії ендогенного росту, де важливими факторами є інвестиції та людський капітал, які також сприяють збільшенню обсягів зовнішньоторговельного обороту та підвищенню конкурентоспроможності експортерів. Визначення залежності економічного зростання країн від рівня відкритості зовнішньої торгівлі доцільно провести із застосуванням методу множинної лінійної регресії, причому для країн ЦСЄ – з використанням аналізу панельних даних. В регресійній моделі залежна змінна описується динамікою показників ВВП на одного мешканця країн, а незалежні змінні включають відповідні показники, які, крім відкритості зовнішньої торгівлі, характеризують основні детермінанти економічного зростання – інвестиції та людський капітал.

РОЗДІЛ 2. ТРАНСФОРМАЦІЇ ВІДКРИТОСТІ ТОРГІВЛІ КРАЇН В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

2.1. Процеси лібералізації торгівлі в ЄС та їх значення для зовнішньої торгівлі країн ЦСЄ

Одним із найбільших політичних та економічних процесів у Європі за останні два з половиною десятиліття було розширення Європейського Союзу за рахунок колишніх соціалістичних економік Центральної та Східної Європи (ЦСЄ). Завдяки цьому процесу було створено один із найбільших світових ринків із понад 500 мільйонами споживачів [68]. Інтеграція в Європейський Союз (ЄС) вимагала від потенційних держав-членів реформ у кількох сферах: від макроекономічної стабілізації до інституційних реформ, реструктуризації підприємств та лібералізації ринку. Реформою, яка справила глибокий вплив на економіку цих країн, стала лібералізація торгівлі, яка супроводжувала їхній вступ до ЄС. У країнах цей процес проходив нерівномірно. У той час як деякі країни ЦСЄ отримали пільгові умови торгівлі вже в першій половині 1990-х років, в інших, таких як Словенія та зокрема Хорватія, покращення умов доступу до ринку ЄС відбулося в другій половині 1990-х або навіть у першій половині 2000-х років.

Швидкість переходу до вільної торгівлі відобразилася також на напрямках надходження ПІІ, конкурентоспроможності експорту та зростання продуктивності. У країнах Центральної та Східної Європи більшість ПІІ були спрямовані на високотехнологічний виробничий сектор, де прямий вплив на зростання продуктивності та непрямий побічний вплив є більш помітними. У той же час в інших країнах з перехідною економікою основна частина ПІІ надходила в низькотехнологічний виробничий сектор та/або сектор послуг. Бартлетт В. зазначає, що «країни ЦСЄ швидше прийняли ринково-орієнтовану політику, тоді як у Південно-Східній Європі ліберальний політичний підхід був менш популярним, а державне втручання в економіку зберігалося довше» [69]. У результаті дії всіх цих факторів вже в 1990-х роках у країнах ЦСЄ почали виявлятися відмінності щодо структури та якості експорту, а також загальної

конкурентоспроможності експортних товарів. До другого та третього десятиліття перехідного періоду ці відмінності стали ще більш помітними [70].

До групи країн ЦСЄ відносяться країни, які історично входили до Східного блоку, на захід від кордону після Другої світової війни з колишнім Радянським Союзом, незалежні держави колишньої Югославії та три балтійські держави (Естонія, Латвія та Литва) [71]. Ці країни були колишніми комуністичними державами, які упродовж останніх трьох десятиліть провели широкі політичні, економічні та інституційні реформи. Майже всі ці країни запровадили політику лібералізації торгівлі, щоб відкрити свої ринки для зовнішніх торговельних партнерів. Отже, вивчення досвіду цих країн є важливою складовою вивчення впливу відкритості торгівлі на економічне зростання. Наприклад, Наннічіні Т. та Біллмаєр А., досліджуючи країни з перехідною економікою, включаючи країни ЦСЄ, виявили, що лібералізація торгівлі справляє позитивний вплив на зростання їхніх економік [72]. Авокус Т. у своєму дослідженні підтвердив, що торгівля стимулює зростання в країнах ЦСЄ [73], а Ваціарг Р. і Велч К. показали, що лібералізація торгівлі сприяє зростанню окремих країн ЦСЄ [74]. Отже, існуючі дослідження дали суперечливі результати, залишаючи вищезгадане питання відкритим для подальшого дослідження.

Айке Б., використовуючи регресії з фіксованими ефектами для 17 країн ЦСЄ за період 1994-2014 рр., виявив, що відкритість торгівлі є важливою передумовою зростання в країнах ЦСЄ, а збільшення відкритості торгівлі пов'язане з пришвидшенням зростання реального ВВП на одного мешканця в цих країнах. При цьому, результати суттєво не змінилися після того, як з панельних даних було виключено показники для Хорватії та Естонії – двох історично «закритих» економік. Отже, ці дві «закриті» економіки можуть не впливати на економічне зростання країн ЦСЄ [75].

Торгова інтеграція Східно-Західної Європи почалася зі зниження тарифів на двосторонній імпорт, що призвело до значного зростання регіональної торгівлі. Однак навіть після усунення більшості політичних бар'єрів потенціал

для подальшого розширення торгівлі залишається великим. Це свідчить про те, що зменшення інших типів перешкод для європейської торгівлі можливе. Водночас це підтверджує існування додаткових детермінант торгівлі, менш досліджених у літературі, але не менш важливих у формуванні моделей торгівлі. Інший фактор зазнав важливих змін протягом того ж періоду: інституції в країнах з перехідною економікою. Відмова цих країн від централізованої системи та їх все більша готовність приєднатися до ЄС спонукали їхні уряди до проведення масштабних реформ у цій сфері. Інституційні реформи були головною умовою ЄС для нових країн-кандидатів. Щоб забезпечити належне функціонування розширеного союзу, від держав-кандидатів вимагалось внести зміни у своє законодавство, підвищити ефективність судової системи, зменшити корупцію тощо. Однак, на відміну від торговельної політики, прогрес, досягнутий різними країнами в цьому напрямку, був більш помірним і суттєво відрізнявся в різних країнах. У цій статті досліджується інституційна неоднорідність та регіональна лібералізація торгівлі в Європі, а також розробляються конкретні рекомендації щодо економічної політики для подальшої торговельної інтеграції.

На початку 1990-х років усі країни з перехідною економікою розпочали потужний процес лібералізації торгівлі з ЄС. Незважаючи на те, що графіки та конкретні заходи відрізнялися від країни до країни, на початку двадцять першого століття торгівля кожної країни з ЄС характеризувалася як майже повністю вільна. Однак річні темпи зростання двосторонньої торгівлі ЦСЄ та ЄС істотно відрізнялися. Значне зростання двосторонньої торгівлі ЦСЄ та ЄС відбулося в середині 1990-х років. Водночас більшість заходів регіональної лібералізації торгівлі набули чинності після 1995 року, і їх можна вважати відповідальними лише за подальше зростання двосторонньої торгівлі. З точки зору використання торговельного потенціалу, істотний «ранній бум» зовнішньої торгівлі країн з перехідною економікою можна пояснити з їхньою реінтеграцією у світову економічну систему [76].

Проте не все зростання торгівлі країн з перехідною економікою з ЄС, навіть після 1995 року, можна пояснити лібералізацією регіональної торгівлі. Наприклад, найвищі темпи зростання експорту країн з перехідною економікою до їхніх партнерів з ЄС не завжди відповідають найнижчим значенням середнього імпортного тарифу ЄС (табл. 2.1). Очевидно, важливими були й інші фактори, такі як національні інституції, що впливали як безпосередньо, так і через політику зовнішньої торгівлі. Загалом, інституції є сильним визначальним фактором економічного зростання, а між зростанням ВВП на душу населення та якістю інституцій існує істотний обернений зв'язок [77]. Ефективні національні інституції є важливою передумовою економічного зростання, але водночас їхнє формування визначається рівнем економічного розвитку країни.

Таблиця 2.1

Зростання експорту, лібералізація торгівлі та якість інституцій у ЦСЄ

Країна	Промисловий експорт до ЄС, темпи зростання 1993–2000 рр. (%)	Зміна середнього тарифу ЄС, 1993–2000 рр.	Рейтинг за Індексом економічної свободи (IEF score), 2000 р.	Рейтинг ЄБРР (EBRD score), 2000 р.	Рейтинг за індексом Кауфмана, 2000 р.	Рейтинг за індексом свободи людини (Fraser score), 2000 р.
Естонія	647	-2,75	0,67	0,62	0,68	0,68
Литва	364	-2,75	0,47	0,54	0,59	0,61
Словаччина	323	-4,25	0,50	0,55	0,59	0,54
Угорщина	288	-6,17	0,63	0,68	0,68	0,63
Румунія	242	-2,58	0,39	0,46	0,46	0,43
Чеська Республіка	230	-6,17	0,67	0,61	0,64	0,67
Латвія	199	-2,75	0,57	0,52	0,58	0,65
Болгарія	153	-2,58	0,42	0,50	0,52	0,50
Польща	149	-6,14	0,53	0,62	0,64	0,52
Словенія	51	-4,42	0,50	0,56	0,68	0,57

Джерело: [76]

Центральна та Східна Європа є регіоном, де упродовж 1990-х років відбулися дуже значні інституційні зміни. Перехід від планової до ринково орієнтованої економіки спричинив значні реформи у внутрішніх установах,

хоча вони були нерівномірними в регіоні. Таким чином, вплив інституційних змін на торгівлю ще більш значний у випадку країн з перехідною економікою. У таблиці 2.1 наведено оцінки чотирьох інституційних показників для країн ЦСЄ у 2000 році. Індекс економічної свободи (IEF), що розраховується експертами організації «Heritage Foundation» показує рівень економічної свободи в країні та може розглядатися як показник якості загального інституційного середовища. Зведений індекс Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) відображає просування процесу перехідного періоду, тобто реформ, які мають забезпечити перехід до ринкової економіки. Для порівняння останні два стовпці показують відповідні інституційні оцінки, розраховані Кауфманом Д. та ін. [78] та Інститутом Фрейзера. Оцінка, ближча до 1, відповідає вищому рівню економічної свободи в країні, кращому функціонуванню ринкових інститутів або покращенню управління. Країни ранжуються відповідно до темпів зростання їхнього експорту до партнерів з ЄС упродовж 1990-х років. До початку двадцять першого століття мита ЄС на імпорт із країн ЦСЄ були майже повністю скасовані. Як видно з таблиці 2.1, країни з вищими інституційними оцінками показали кращі показники експорту до ЄС. Найбільше зростання експорту до ЄС спостерігалось в країнах з найкращим показником Індeksu економічної свободи. Таким чином, можна зробити висновок, що принаймні деяка частина нерівномірного зростання торгівлі ЦСЄ та ЄС була зумовлена відмінностями у національних установах.

Вступ країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) до Європейського Союзу (ЄС) забезпечив істотні економічні та інституційні трансформації в сфері зовнішньої торгівлі нових країн-членів та їх наближення за багатьма основними параметрами до економік країн ЄС-15. Торговій інтеграції країн ЦСЄ до ЄС сприяли два основні фактори - лібералізація торгівлі та інституційні реформи. Заходи щодо лібералізації торгівлі, вжиті обома сторонами упродовж 1990-х років, були дуже масштабними, але не завжди призводили до очікуваного зростання регіональних торгових потоків. Набагато менший прогрес був досягнутий у покращенні функціонування інституцій ЦСЄ

(наприклад, прогрес у процесі приватизації чи у зменшенні корупції). Країни, де відбулися найважливіші зміни на інституційному рівні, також найбільше збільшили свою торгівлю з ЄС. Порівнюючи вплив цих двох факторів, Чептя А. виявила, що вдосконалення інститутів у країнах ЦСЄ здійснювало істотний вплив на зростання торгівлі, так само як і усунення всіх тарифних і нетарифних бар'єрів, а інституційна схожість країн є важливим чинником збільшення товарних потоків між ними [76].

За період 1993-2003 рр. відбувалася значна торговельна інтеграція країн ЦСЄ з країнами єврозони, що забезпечило два основні ефекти. По-перше, з точки зору єврозони, частка цих країн у торгівлі за межами єврозони майже подвоїлася за цей період, а країни ЦСЄ стали третім за величиною торговим партнером країн єврозони після Великої Британії та Сполучених Штатів. По-друге, з точки зору країн ЦСЄ, країни зони євро стали найважливішим торговим партнером. Географічна близькість цих країн до зони євро, їх стабільні темпи економічного зростання, а також велика економічна вага зони євро є ймовірними факторами, які можуть пояснити такий розвиток подій. Крім того, усунення торговельних перешкод і вступ до Європейського Союзу ще більше посилили торгівлю між цими двома групами країн [79].

Через десять років після розширення Європейського Союзу в 2004 р., до якого увійшли десять переважно постсоціалістичних країн, було проведено низку досліджень економічних наслідків цього розширення. Горнок С. у своєму дослідженні показав, що розширення ЄС призвело до значного зростання торгівлі [80]. Еггер П. і Пфаффермайр М. провели оцінку формування торгівлі та ефекти відволікання торгівлі, приділяючи особливу увагу еволюції торгівлі всередині та між центральними та периферійними країнами ЄС. Вчені дійшли висновку, що розширення ЄС не спричинило жодної «периферійності» всередині ЄС, оскільки торгівля всередині ядра має тенденцію до зростання повільнішими темпами, ніж торгівля всередині периферії [81]. Гранкей М. підтвердив, що відбулося збільшення взаємної торгівлі нових країн-членів та зростання важливості експортних ринків ЦСЄ для старих держав-членів ЄС

[82]. Бенковскіс К. та Верц Й. показали, що хоча розширення ЄС призвело до підвищення експортних цін нових держав-членів, якість експортованих товарів зросла ще більше; підвищення нецінової конкурентоспроможності повністю компенсувало падіння цінової конкурентоспроможності [83]. Дослідження, проведене Карран Л. та Зіньяго С., було зосереджено на торгівлі проміжними товарами та дозволило вченим виявити, що нові країни-члени стали важливим джерелом проміжних товарів для старих членів, і їхнє значення в торгівлі готовими товарами також зросло [84]. Це не зовсім позитивно, оскільки збільшує залежність нових країн-членів від ринку ЄС і робить їх більш вразливими до економічних криз. Капелло Р. та Перукка Г. досліджували взаємодію між глобалізацією та інтеграцією в ЄС країн ЦСЄ та дійшли висновку, що в середньому більша відкритість торгівлі призвела до кращих економічних показників цих країн [85].

З моменту розширення ЄС на Схід у 2004 р. торгові моделі в Європейському Союзі, а також у нових державах-членах із Центральної та Східної Європи зблизилися. Це характеризується такими показниками, як обсяги експорту та імпорту на одного мешканця, та рівнем продуктивності, що пов'язані з експортними кошиками держав-членів. Виявлені порівняльні переваги старих і нових держав-членів також істотно наблизилася. Зближення обсягів торгівлі на одного мешканця та рівнів продуктивності експортних кошиків супроводжувалося економічним зростанням країн ЦСЄ, а тому це розглядається як позитивний розвиток подій [86].

Звернемо увагу, що наприкінці 1990-х не було чіткої тенденції зближення, оскільки в цей період більшість країн регіону зазнали економічного спаду. Однак, упродовж 1995-2000 рр. Польща, Словенія та три країни Балтії продемонстрували реальне зближення з країнами Західної Європи за показником ВВП на одну особу за паритетом купівельної спроможності (ПКС). Починаючи з 2000 р. і до 2007–2008 років у всьому регіоні спостерігалася швидке зближення, а після 2008 р. спостерігалася швидка конвергенція, в результаті якої всі три країни Балтії покращили своє відносне положення до

рецесії. Уповільнення конвергенції характерне для Болгарії, Угорщини, Румунії та Чехії, тоді як сегрегація притаманна Хорватії та Словенії (табл. 2.2). Отже, можемо зробити висновок, що лібералізація торгівлі сприяла економічному зростанню країн ЦСЄ, що пришвидшило їх зближення за рівнем економічного розвитку і дозволило істотно скоротити розрив за показником ВВП на одного мешканця.

Незважаючи на те, що початкові умови перехідного періоду в країнах ЦСЄ були досить подібними, різноманітні політико-економічні процеси протягом 1990-х років вплинули на збільшення розбіжностей між країнами Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) та країнами Південно-Східної Європи (ПСЄ) щодо їх наближення до ЄС. Поряд із такими факторами, як відмінності в якості людського капіталу та військовий конфлікт, який торкнувся таких країн, як Хорватія, однією з ключових відмінностей між цими країнами був час приєднання до Шенгенської угоди та зони євро [70].

Таблиця 2.2

ВВП на одного мешканця (за ПКС) у відсотках від середнього показника західноєвропейських країн ЄС (%)

<i>Країна</i>	<i>1995</i>	<i>2000</i>	<i>2008</i>	<i>2019</i>
Болгарія	29,0	19,6	29,8	35,1
Чеська Республіка	65,3	49,5	58,8	61,0
Естонія	30,1	28,8	48,4	55,7
Хорватія	-	33,9	44,0	43,2
Польща	36,4	32,5	38,8	48,6
Латвія	28,4	24,7	41,3	46,2
Литва	29,5	25,8	44,0	54,6
Угорщина	43,2	36,2	44,0	48,8
Румунія	27,3	18,1	35,5	46,2
Словаччина	40,3	34,7	50,0	49,0
Словенія	63,1	55,4	62,9	58,2

Джерело: [87]

Коефіцієнт приєднання до Шенгенської зони був позитивним і статистично значущим, що свідчить про те, що Шенгенська угода прискорила торгівлю, і ми можемо очікувати того ж для Хорватії, особливо в контексті

одночасного приєднання до зони євро та Шенгенської зони. Крім того, вступ до єврозони (1 січня 2023 р.) підвищить довіру до загальної економічної політики, забезпечить доступність нових джерел фінансування та ліквідності, а також знизить ризики коливань валютного курсу. Інші форми фінансової невизначеності, які більше впливають на менш розвинені країни під час кризи, також зменшаться, і всі вони сприятимуть стійкості економіки до майбутніх потрясінь і криз [88].

Торгова політика та національні інституції є двома важливими детермінантами транскордонних торгових потоків. Національні інституції разом з інструментами зовнішньоторговельної політики, мали сильний та істотний вплив на розвиток торгівлі країн ЦСЄ з країнами ЄС. Роль лібералізації торгівлі у сприянні регіональній торговельній інтеграції була значно важливішою, порівняно з роллю інституційних реформ. Подальше збільшення торгівлі країн ЦСЄ з ЄС, порівнянне за розміром із тим, яке відбувається завдяки лібералізації торгівлі, свідчить про можливість забезпечення значних темпів зростання торговельного обороту навіть після усунення всіх політичних бар'єрів для торгівлі. Зростання обсягів регіональної торгівлі країн ЦСЄ та ЄС було найбільш чутливим до обмежень потоків міжнародної торгівлі та іноземних інвестицій і найменше - до державного контролю за рівнем заробітної плати та цін. Досвід країн ЦСЄ показує, що на етапі їх вступу до ЄС найбільшими перешкодами для збільшення експорту товарів з цих країн на ринок Співтовариства були корупція та значні бюджетні субсидії для окремих секторів економіки.

2.2. Компаративний аналіз відкритості зовнішньої торгівлі України та країн ЦСЄ

Країни Центральної та Східної Європи істотно відрізняються між собою за показниками зовнішньої торгівлі. Істотні відмінності спостерігаються також між країнами ЦСЄ та Україною, що зумовлено як розміром національних економік, так і структурою експорту та імпорту. Серед країн ЦСЄ лідерські

позиції за обсягами зовнішньої торгівлі займає Польща, експорт якої у 2023 р. становив 381,5 млрд дол. США, а імпорт – 370 млрд дол. США (табл. 2.3). Відповідні показники Чеської Республіки, яка посідає друге місце, були на 49,3% та 60,5% меншими, порівняно з Польщею. Угорщина була на третьому місці у 2023 р. за показниками експорту та імпорту, які майже у 2,4 рази менші за показники Польщі. Попри те, що експорт та імпорт України у 10,6 та 5,8 разів менші, ніж відповідні показники Польщі, вони є більшими, ніж в країнах Балтії та Хорватії.

Найвищі темпи зростання експорту у 2023 р. порівняно з 2015 р. були характерні для Словенії і свідчать про збільшення експортних поставок товарів на 128,7%. На другому місці за цим показником у 2023 р. була Хорватія (+92,6%), а на третьому місці – Польща (+91,6%). Серед країн ЦСЄ найнижчі темпи зростання експорту спостерігалися в Естонії (+53,2%). Експорт товарів України за досліджуваний період зменшився на 5,5%, що насамперед було зумовлене істотним щорічним скороченням експорту внаслідок воєнних дій у 2022-2023 рр., яке становило 35,1% та 18,3% відповідно.

Таблиця 2.3

Динаміка показників зовнішньої торгівлі України та ЦСЄ у 2015 р. та 2023 р.

Країна	Експорт, млн дол. США		Імпорт, млн дол. США		Сальдо торгівлі, млн дол. США		Темпи зміни експорту, %	Темпи зміни імпорту, %
	2015	2023	2015	2023	2015	2023	2023/2015	2023/2015
Болгарія	25371	47854	29205	53551	-3834	-5697	188,6	183,4
Хорватія	12925	24894	20571	43181	-7646	-18287	192,6	209,9
Чеська Республіка	157878	255450	141364	230599	16514	24851	161,8	163,1
Естонія	12836	19669	14521	22963	-1685	-3294	153,2	158,1
Угорщина	98524	160955	91973	155966	6551	4989	163,4	169,6
Латвія	12286	22446	14719	27114	-2433	-4668	182,7	184,2
Литва	25392	42639	28154	48436	-2762	-5797	167,9	172,0
Польща	199124	381517	196473	370076	2651	11441	191,6	188,4
Румунія	60595	100612	69824	131912	-9229	-31300	166,0	188,9
Словаччина	75146	117316	72837	113532	2309	3784	156,1	155,9
Словенія	31929	73034	29815	71445	2114	1589	228,7	239,6
Україна	38127	36040	37517	63527	610	-27487	94,5	169,3

Джерело: складено і розраховано за даними [89; 90]

За темпами зростання імпорту лідером серед країн ЦСЄ також була Словенія, яка у 2023 р. імпортувала товарів на 139,6% більше порівняно з 2015 р. У Хорватії цей показник також був високим і свідчить про те, що обсяги імпорту збільшилися понад у два рази. Збільшення імпорту товарів до Польщі та Румунії було майже однаковим і становило 188%. Обсяги імпорту товарів до України у 2023 р. збільшилися на 69,3% відносно 2015 р., що було аналогічне зростанню обсягів імпорту в Угорщині. Найнижчі темпи зростання імпорту спостерігалися у Словаччині, де обсяги надходження імпортованих товарів у 2023 р. збільшилися на 55,9% порівняно з 2015 р.

Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі у 2015 р. та 2023 р. мало найбільше значення в Чеській Республіці, яке збільшилося за цей період на 50,5%. Сальдо зовнішньої торгівлі Польщі також є позитивним, але у 2023 р. було меншим за показник Чеської Республіки у понад два рази. Водночас, за досліджуваний період сальдо зовнішньої торгівлі Польщі збільшилося у 4.3 рази. Дещо меншим було позитивне сальдо зовнішньої торгівлі таких країн, як Угорщина, Словаччина та Словенія. Сальдо зовнішньої торгівлі України за досліджуваний період змінилося з додатнього на від'ємне і у 2023 р. становило майже 27,5 млрд дол. США, що було меншим лише за показник Румунії (31,3 млрд дол. США).

Порівняння країн за показниками експорту та імпорту не дозволяє виділити найбільш відкриті національні економіки, оскільки вони відрізняються за обсягами ВВП. Як показано на рис. 2.1, серед досліджуваних країн найбільшою економікою є Польща, причому у 2023 р. її ВВП був у 1,7 рази більшим, ніж у 2015 р. Румунія, яка поступалася Чеській Республіці за обсягами експорту та імпорту, випереджає цю країну за обсягами ВВП і займає друге місце після Польщі. Темпи зростання ВВП Румунії за досліджуваний період були вищими, ніж у Польщі, про що свідчить збільшення цього показника у 2023 р. в 1,97 рази порівняно з 2015 р. Чеська Республіка за обсягами ВВП у 2023 р. посіла третє місце серед досліджуваних країн,

демонструючи також високі темпи зростання цього показника (175,9% відносно 2015 р.).

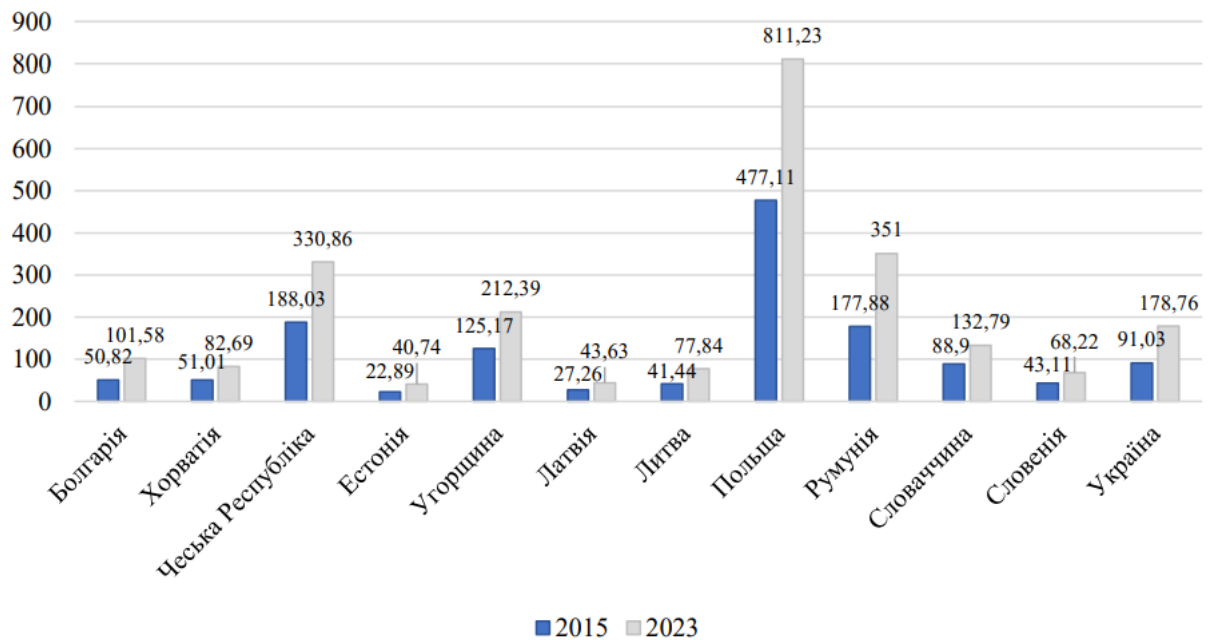

Рис. 2.1. Динаміка ВВП країн ЦСЄ та України у 2015 р. та 2023 р., млрд дол. США

Джерело: побудовано автором за даними [91]

За обсягами ВВП Україна поступається таким країнам, як Польща, Румунія, Чеська Республіка та Угорщина, але випереджає всі інші країни ЦСЄ, демонструючи також порівняно високі темпи зростання у 2023 р. порівняно з 2015 р. (196%). Водночас, порівнюючи досліджувані країни за показником ВВП у розрахунку на одну особу (за ПКС), зробимо висновок про те, що цей показник в Україні був найнижчим і у 2023 р. становив 18007,5 дол. США, тоді як серед країн ЦСЄ найбільшим це значення було в Словенії (54947,5 дол. США) та Чеській Республіці (53816,8 дол. США), а найменшим – в Болгарії (38689,5 дол. США).

З метою порівняння України з країнами ЦСЄ за рівнем відкритості зовнішньої торгівлі використаємо дані, наведені у таблиці 2.3 та на рис. 2.1, і розрахуємо експортну та імпорتنу квоти, зовнішньоторговельну квоту та коефіцієнт покриття експортом імпорту. Згідно наших розрахунків, найбільш відкритою економікою у 2023 р. була Словенія, про що свідчать найвищі

показники рівня відкритості зовнішньої торгівлі (табл. 2.4). Експортна квота Словенії у 2023 р. збільшилася на 32,99 відсоткових пункти (в. п.) порівняно з 2015 р., імпортна квота – на 35,57 в. п., а зовнішньоторговельна квота зросла за цей період майже у 1,5 раза. При цьому, коефіцієнт покриття експортом імпорту залишається відносно стабільним і відповідає нормативному значенню (1,0), хоча є нижчим за оптимальне значення (1,2).

Таблиця 2.4

Динаміка показників відкритості зовнішньої торгівлі України та країн ЦСЄ
у 2015 р. та 2023 р.

Країна	Експортна квота, %		Імпортна квота, %		Зовнішньоторговельна квота, %		Коефіцієнт покриття експортом імпорту	
	2015	2023	2015	2023	2015	2023	2015	2023
Болгарія	49,92	47,11	57,47	52,72	107,39	99,83	0,87	0,89
Хорватія	25,34	30,11	40,33	52,22	65,67	82,33	0,63	0,58
Чеська Республіка	83,96	77,21	75,18	69,70	159,15	146,90	1,12	1,11
Естонія	56,08	48,28	63,44	56,36	119,52	104,64	0,88	0,86
Угорщина	78,71	75,78	73,48	73,43	152,19	149,22	1,07	1,03
Латвія	45,07	51,45	53,99	62,15	99,06	113,59	0,83	0,83
Литва	61,27	54,78	67,94	62,23	129,21	117,00	0,90	0,88
Польща	41,74	47,03	41,18	45,62	82,92	92,65	1,01	1,03
Румунія	34,07	28,66	39,25	37,58	73,32	66,25	0,87	0,76
Словаччина	84,53	88,35	81,93	85,50	166,46	173,84	1,03	1,03
Словенія	74,06	107,06	69,16	104,73	143,22	211,78	1,07	1,02
Україна	41,88	20,16	41,21	35,54	83,10	55,70	1,02	0,57

Джерело: складено і розраховано за даними [89]

Друге місце за рівнем відкритості зовнішньої торгівлі у 2023 р. знаходилася Словаччина, але значення експортної та імпоротної квоти не перевищували 100%, а зростання цих показників було незначним, порівняно з Словенією. Зовнішньоторговельна квота Словаччини у 2023 р. була на 7,4 в. п. більшою за показник 2015 р., але не перевищувала 200%. На третьому місці за рівнем відкритості зовнішньої торгівлі у 2023 р. була Угорщина, проте, варто звернути увагу на незначне зниження таких показників відкритості, як експортна квота (на 2,93 в. п.) та зовнішньоторговельна квота (на 2,97 в. п.).

Більш чітко виражена тенденція до зниження відкритості торгівлі спостерігалася у Чеській Республіці, яка посідала четверте місце у 2023 р. Експортна квота Чехії зменшилася на 6,76 в. п. порівняно з 2015 р., імпортна та зовнішньоторговельна квоти – на 5,48 в. п. та 12,24 в. п. відповідно. Водночас, коефіцієнт покриття експортом імпорту Чеської Республіки був найбільш наближеним до оптимального значення і становив 1,11 у 2023 р.

Отже, економіки Словенії, Словаччини, Угорщини та Чеської Республіки характеризуються високим рівнем відкритості зовнішньої торгівлі. Також до відкритих економік, згідно критеріїв відкритості зовнішньої торгівлі (табл. 1.1), можемо віднести такі країни ЦСЄ, як Болгарія, Естонія, Латвія, Литва та Польща. У Хорватії лише імпортна квота перевищує граничне значення (45%), експортна квота була на 15 в. п. менша за граничне значення, а зовнішньоторговельна квота - на 7,67 в. п. менша за 90%, тому економіка Хорватії характеризується низьким рівнем відкритості. Найменш відкритою економікою країн ЦСЄ у 2023 р. була Румунія, оскільки експортна, імпортна та зовнішньоторговельна квоти були значно менші за встановлені граничні значення, а коефіцієнт покриття експортом імпорту знизився до 0,76 і не відповідав нормативному значенню.

Економіка України є найменш відкритою порівняно з країнами ЦСЄ, при чому рівень відкритості істотно зменшився упродовж 2015-2023 рр. Так, експортна квота України у 2023 р. зменшилася на 21,72 в. п. порівняно з 2015 р. і була на 24,8 в. п. менша за встановлене граничне значення. Імпортна квота України за досліджуваний період зменшилася на 5,68 в. п. і була менша за граничне значення на 9,46 в. п., а зовнішньоторговельна квота – відповідно на 27,4 в. п. та 34,3 в. п. Коефіцієнт покриття експортом імпорту в Україні у 2023 р. зменшився в 1,8 раза порівняно з 2015 р. і був удвічі меншим за оптимальне значення, що свідчить про розбалансування зовнішньої торгівлі.

Проведене порівняння України з країнами ЦСЄ дозволяє зробити висновок про найнижчий рівень відкритості зовнішньої торгівлі нашої країни і найбільшу розбалансованість експорту та імпорту. Проте, результати

порівняння не дозволяють визначити ступінь подібності зовнішньої торгівлі України та країн ЦСЄ з порівняно невисоким рівнем відкритості економіки. Тому, необхідно провести додаткове дослідження за допомогою кластерного аналізу з використанням таких показників, як: темпи зростання експорту та імпорту (табл. 2.3); експортна, імпортна та зовнішньоторговельна квоти, коефіцієнт покриття експортом імпорту (табл. 2.4).

За результатами кластерного аналізу ми отримали дерево поєднань країн за показниками зовнішньої торгівлі у 2023 р. (рис. 2.2), що дозволило виділити чотири групи країн: (1) з найвищим рівнем відкритості зовнішньої торгівлі; (2) з високим рівнем відкритості зовнішньої торгівлі; (3) з помірним рівнем відкритості зовнішньої торгівлі; (4) з низьким рівнем відкритості зовнішньої торгівлі (рис. 2.2).

Серед країн I групи, які характеризуються найвищим рівнем відкритості зовнішньої торгівлі найближче до центру кластера знаходиться Словенія, оскільки евклідова відстань є найменшою і становить 0,048442 (табл. 2.5). Також відносно наближеними до центру кластера є Чеська Республіка і Угорщина.

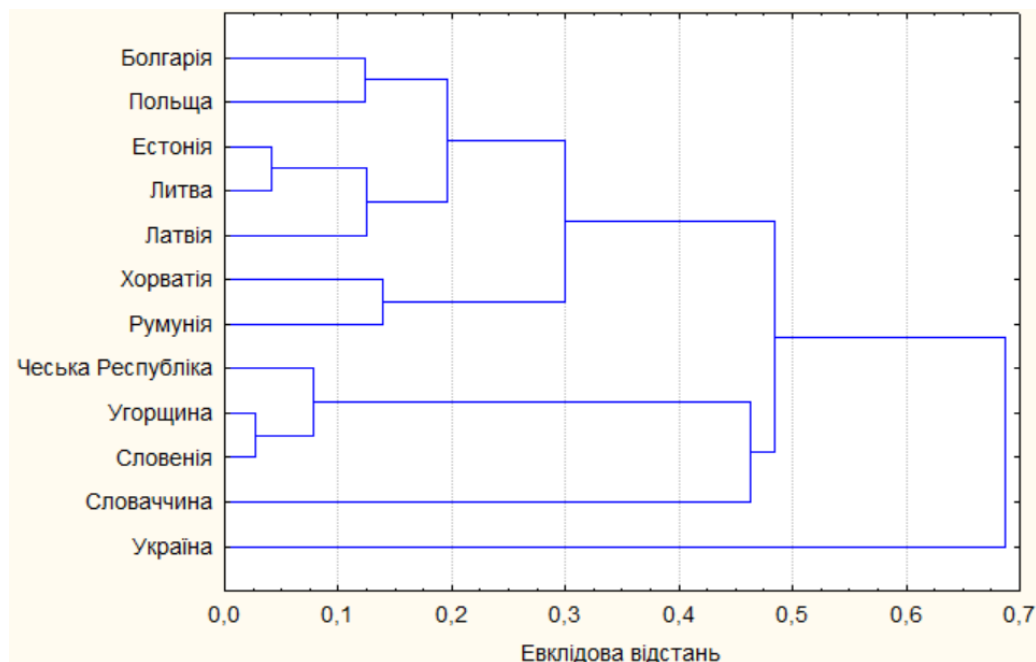

Рис. 2.2. Дерево поєднань країн ЦСЄ та України за показниками відкритості зовнішньої торгівлі

Джерело: побудовано автором

Отже, для виділення основних спільних ознак відкритості зовнішньої торгівлі країн цієї групи звернемо увагу на ключові індикатори, які характеризують торгівлю країн, наближених до центра кластера. Насамперед, основною спільною ознакою країн I групи, яка свідчить про найвищий рівень відкритості зовнішньої торгівлі, є найбільше значення експортної квоти, яке коливалося від 75% для Угорщини до 107% для Словенії. Дещо меншою порівняно з експортною залежністю була імпортна відкритість економік цих країн, яка коливалася від 69,7% у Чеській Республіці до 104,7% у Словенії. Також, країни цієї групи характеризуються найвищими значеннями зовнішньоторговельної квоти, які змінювалися від найменшого для Чеської Республіки (146,9%) до найбільшого у Словенії (211,8%). Значення коефіцієнту покриття експортом імпорту в країнах цієї групи відповідає нормативному значенню, неістотно перевищуючи його.

До групи країн з високим рівнем відкритості зовнішньої торгівлі за показниками 2023 р. відносяться Естонія, Латвія та Литва. Серед країн II групи найближче до центру кластера знаходиться Естонія, оскільки евклідова відстань є найменшою і становить 0,013141 (табл. 2.5). Латвія та Литва також є наближеними до центру кластера. Тому основні показники зовнішньої торгівлі, які притаманні всім трьом країнам характеризують цю групу. Значення експортної та імпорتنної квоти перевищують 45%, що свідчить про високий рівень відкритості економіки цих країн. Зовнішньоторговельна квота цих країн істотно перевищувала граничне значення (90%) і коливалася від 104% в Естонії до 117% в Литві. Водночас, коефіцієнт покриття експортом імпорту для країн цієї групи був меншим за нормативне значення і дорівнював 0,82-0,88.

Група країн з помірним рівнем відкритості зовнішньої торгівлі включає Болгарію, Хорватію, Польщу та Румунію, з яких найближчою до центру кластера була Польща (табл. 2.5). Помірний рівень відкритості зовнішньої торгівлі країн III групи зумовлений незначним перевищенням експортної та імпорتنної квоти нормативного значення (45%) або навіть нижчими значеннями

цих показників для окремих країн. Зокрема, експортна квота в Польщі становила 47%, а імпортна квота – 45,6%, тоді як в Румунії значення цих показників становили відповідно 28,7% та 37,6%. Зовнішньоторговельна квота також неістотно перевищувала нормативне значення у Польщі (92,6%) та у Болгарії (99,8%), водночас, була нижчою у Хорватії (82,3%) та Румунії (66,2%). Відмітною ознакою країн цієї групи є найвищі темпи зростання експорту та імпорту серед досліджуваних країн. Так, у 2023 р. найбільше зростання обсягів експорту та імпорту спостерігалось у Хорватії і становили відповідно 192,6% та 209,9% порівняно з 2015 р. При цьому, для Польщі, яка є центром кластера, значення цих показників були дещо меншими – 191,6% та 188,3% відповідно.

Таблиця 2.5

Групування країн за рівнем відкритості зовнішньої торгівлі у 2023 р.

№ кластера	Країна	Евклідова відстань до центру кластеру	Спільні ознаки, що характеризують рівень відкритості зовнішньої торгівлі
I	Чеська Республіка	0,049667	- найвищі показники експортної, імпорتنної та зовнішньоторговельної квоти; - значення коефіцієнту покриття експортом імпорту перевищує 1,0
	Угорщина	0,053758	
	Словаччина	0,143230	
	Словенія	0,048442	
II	Естонія	0,013141	- високі показники експортної, імпорتنної та зовнішньоторговельної квоти; - значення коефіцієнту покриття експортом імпорту на рівні 0,82-0,88
	Латвія	0,038331	
	Литва	0,026551	
III	Болгарія	0,085732	- порівняно невисокі значення експортної, імпорتنної та зовнішньоторговельної квоти; - найвищі значення темпів зростання експорту та імпорту
	Хорватія	0,062754	
	Польща	0,060441	
	Румунія	0,086035	
IV	Україна	0,000	- найнижчі значення експортної, імпорتنної та зовнішньоторговельної квоти; - найнижче значення коефіцієнту покриття експортом імпорту; - найнижчі темпи зростання експорту; - високі темпи зростання імпорту

Джерело: розраховано автором

За результатами наших розрахунків, Україна повинна розглядатися як окрема група, що характеризується низьким рівнем відкритості зовнішньої

торгівлі. Порівняно з країнами ЦСЄ, Україна характеризується найнижчими значеннями експортної квоти (20,1%), імпоротної квоти (35,5%) та зовнішньоторговельної квоти (55,7%). Коефіцієнт покриття експортом імпорту становив 0,57 і був значно меншим, ніж нормативне та оптимальне значення, та був найнижчим серед досліджуваних країн. Поряд з найнижчими темпами зростання експорту (94,5%) в Україні спостерігалися високі темпи зростання імпорту (169,3%).

2.3. Основні детермінанти відкритості торгівлі України в умовах євроінтеграції

Підвищення рівня відкритості торгівлі відбувається в основному за рахунок покращення інституційних умов торгівлі з іншими країнами завдяки зниженню торговельних бар'єрів і обмежень, що покращує доступ підприємств до зарубіжних ринків. Важливим чинником відкритості зовнішньої торгівлі також є спроможність національних підприємств збільшувати обсяги виробництва продукції, яка експортується і є конкурентоспроможною на ринках інших країн. Відповідно, проаналізуємо детермінанти відкритості зовнішньої торгівлі України за розглянутими напрямками.

З метою створення сприятливих умов для експортерів та полегшення їх доступу на зовнішні ринки Україна активно використовує такий інституційний інструмент, як підписання з окремими країнами чи інтеграційними об'єднаннями угод про вільну торгівлю, які передбачають лібералізацію торгівлі промисловою та сільськогосподарською продукцією та послугами і ефективно розв'язання проблем та суперечок між країнами-учасницями співробітництва. В результаті реалізації таких угод відбувається збільшення зовнішньоторговельного обороту, поглиблюється науково-технічне та інвестиційне співробітництво, що, своєю чергою, також забезпечує виготовлення більш технологічної та інноваційної експортоорієнтованої продукції.

З точки зору активізації євроінтеграційного процесу та поглиблення торговельного співробітництва з європейськими країнами найважливішим інституційним інструментом є Угода про асоціацію між Україною та ЄС, яка була підписана в 2014 р. Основною складовою цього документу є Угода про поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі (ПВЗВТ, Розділ IV УА), яку було впроваджено з 2016 р. Основні положення ПВЗВТ спрямовані на зміцнення економічних і торговельних відносин, що забезпечує поступову інтеграцію України в єдиний ринок ЄС і підтримує перехід України до функціонуючої ринкової економіки. Завдяки своєму дійсно глибокому та всеохоплюючому характеру, ПВЗВТ та її впровадження є важливим початковим етапом на шляху повної інтеграції України в єдиний ринок ЄС. У зв'язку з цим необхідно детальніше розглянути поточний стан доступу України до єдиного ринку ЄС.

Метою ПВЗВТ є скасування 99,1% мит для України та 98,1% для ЄС. Впровадження положень зони вільної торгівлі щодо товарів має відбуватися упродовж перехідного періоду терміном 10 років - до 2026 р. [92]. Передбачаючи асиметричну лібералізацію тарифів, перехідні періоди для усунення бар'єрів були коротші з боку ЄС, ніж з боку України.

Одразу після набуття чинності ПВЗВТ тарифи ЄС на промислові товари, що експортуються з України, були скасовані для 94,7% тарифних позицій. Для деяких товарів мита були скасовані після перехідних періодів: для корисних копалин - у 2019 р.; хімічних речовин, виробів з деревини, взуття та виробів з міді - у 2021 р.; добрив, виробів з алюмінію, автомобілів та більшості транспортних засобів - у 2023. Отже, починаючи з 2024 р. ПВЗВТ не передбачає мит на промислову продукцію з боку ЄС щодо України. З боку України негайний преференційний режим було надано лише для 49,2% імпорту промислової продукції з ЄС. Після семирічного перехідного періоду частка лібералізованого Україною імпорту з ЄС зросла до 96%. Наприклад, Україна застосувала поступову лібералізацію щодо імпорту деяких мінералів (до 2023 р.), органічних хімікатів (до 2019 р.), добрив (до 2019 р.), гумових шин (до 2021 р.), виробів зі шкіри (до 2021 р.) та текстильних виробів, таких як головні убори

(до 2019 р.). В автомобільному секторі передбачено найбільш тривалі перехідні періоди - до 2026 р. [92].

Європейський Союз знизив тарифи на сільськогосподарську продовольчу продукцію майже в усіх категоріях: 82,2% відповідних тарифів були анульовані з набуттям чинності ПВЗВТ, а 1,2% були зведені до нуля протягом перехідного періоду до семи років. Однак ЄС застосовує вхідну ціну або тарифні квоти для решти тарифних ліній, включаючи багато важливих товарних позицій в українському експорті. Тарифні квоти використовуються для зерна, яловичини, свинини, баранини і м'яса птиці, цукру, яєць, окремих молочних продуктів, деяких овочів та фруктових соків, етанолу та сигарет.

Україна скасувала близько 88,5% тарифних позицій на сільськогосподарську продукцію, що ввозиться з країн ЄС. Близько 8,7% тарифів на сільськогосподарську продовольчу продукцію підлягають обмеженому лінійному зниженню на 20–60% упродовж 5–10 років (наприклад, на молочні продукти, яйця, цукор, тваринні олії та жири). Після цього перехідного періоду буде діяти залишковий тариф. Крім того, тарифні квоти застосовуються до 2,8% тарифних ліній агропродовольчої продукції (включаючи деякі види м'яса та цукру).

Проте, поступовий процес лібералізації торговельного режиму між Україною та ЄС було замінено повною лібералізацією ринку з боку ЄС через повномасштабне вторгнення російських військ в Україну. ЄС тимчасово повністю відкрив свій ринок для українських товарів щоб підтримати українську економіку та полегшити український експорт. 4 червня 2022 року ЄС повністю лібералізував імпорт товарів з України, запровадивши автономні торгові заходи, дія яких щороку продовжується. Однак до вересня 2023 р. ці заходи були припинені щодо імпорту пшениці, кукурудзи, ріпаку та насіння соняшнику. Комісія вказала на вузькі місця логістики, такі як транспортні смуги та обмежені потужності для зберігання зерна перед сезоном жнив у п'яти державах-членах, до яких надходить український експорт (Болгарія, Угорщина, Польща, Румунія та Словаччина) [93].

Повна лібералізація торгівлі в рамках автономних торгових заходів в основному сприяла підтримці торгівлі між ЄС та Україною на довоєнному рівні 2021 р. Вартість експорту ЄС в Україну зросла та ще більше сприяла позитивному торговельному балансу ЄС з Україною. Скасування всіх імпорتنних мит, тарифних квот і заходів торгового захисту для імпорту з України не призвело до різких змін вартості імпорту основних категорій товарів з України. Імпорт соняшникової олії, кукурудзи, соєвої олії, деревини та ріпаку здебільшого повернувся до довоєнного рівня (рис. 2.3). Крім того, не відбулося істотних змін у частці українського імпорту з країн поза ЄС.

Рис. 2.3. Частка України в імпорті основних товарів ЄС, %

Джерело: [92]

Найпомітніше зростання спостерігалось в імпорті кукурудзи, де частка України в імпорті з третіх країн до ЄС зросла з 51% у другому кварталі 2021 р. до 67% за той самий період у 2023 р. [94]. Слід зазначити, що у режимі найбільшого сприяння імпордне мито на кукурудзу, яка постачається з України, дорівнює нулю, тому доступ цієї продукції до ринку ЄС майже не змінився через скасування тарифної ставки.

Як вже зазначалося, хоча ПВЗВТ передбачала скасування більшості мит на українські товари та надання українським експортерам повного доступу до європейського ринку до 2026 р., внаслідок повномасштабного вторгнення Росії в Україну, ЄС вже повністю лібералізував свій ринок для українських товарів,

запровадивши автономні торгові заходи. Якщо ці заходи будуть призупинені, ЄС все одно буде поступово скасовувати залишкові мита, щоб надати Україні повний доступ до єдиного ринку. Для промислових товарів це означатиме зниження залишкових 5,3% тарифів з боку ЄС (згідно з поточними автономними торговими заходами, дію усіх тарифів призупинено на імпорт з України) та менше 1% з боку України [95]. Це повинно мати стимулюючий ефект для експорту промислових товарів ЄС, враховуючи, що Україна збереже сукупний попит на ці товари, особливо після війни, в тому числі для цілей реконструкції та відновлення України.

Повна лібералізація торгівлі сільськогосподарською продукцією потребувала б скасування залишкових мит у розмірі приблизно 16,6% тарифних ліній з боку ЄС та 11,5% - з України. Повна інтеграція в єдиний ринок ЄС також означатиме скасування тарифних квот. У цьому випадку скасування тарифних квот матиме більші наслідки, ніж скасування тарифних ліній, оскільки Україна має високі конкурентні позиції у торгівлі сільськогосподарською продукцією, на яку поширюються тарифні квоти, включаючи зерно (згідно з поточними автономними торговими заходами, усі мита призупинено на імпорт з України).

Водночас, попри істотні заходи щодо лібералізації торгівлі, частка України становить близько 1% загальної торгівлі товарами ЄС [96]. Отже, тимчасова повна лібералізація торгівлі з Україною, що надає їй повний доступ до ринку ЄС, не спричинила істотних змін в імпорті ЄС, але це може вплинути на ринки в кількох державах-членах ЄС, які межують з Україною. Як було зазначено вище, у Болгарії, Угорщині, Польщі, Румунії та Словаччині виникли такі логістичні ускладнення, як дорожній рух і брак потужностей для зберігання сільськогосподарської продукції з України. Іншою вагомою проблемою стали скарги та невдоволення місцевих фермерів у деяких країнах ЄС, які не можуть конкурувати з українськими виробниками зерна. Ця проблема призвела до заборони на імпорт кількох сільськогосподарських продуктів з України та політичних суперечок між Україною, Польщею,

Словаччиною та Угорщиною безпосередньо перед польськими виборами в жовтні 2023 року. У грудні 2023 р. міністр сільського господарства Польщі запропонував обмежити доступ українських сільськогосподарських виробників до польського ринку терміном на 20 років після вступу до ЄС (тобто, ймовірно, до 2050 року), підкреслюючи масштаб і політичну важливість цього питання [97]. Фахівці звертають увагу на те, що такі обмеження призведуть до значного погіршення умов торгівлі України з ЄС порівняно з поточним режимом ПВЗВТ, тому ці проблеми необхідно вирішувати якомога швидше шляхом запровадження обмежених у часі тимчасових заходів щодо імпорту окремих продуктів до певних країн, поки не буде знайдено баланс між загальною економічною ефективністю та її розподілом серед споживачів і виробників у найбільш чутливих до цієї проблеми державах-членах ЄС [92].

Поряд із заходами щодо покращення умов торгівлі та лібералізації торговельного режиму з країнами-партнерами, важливими чинниками збільшення рівня відкритості зовнішньої торгівлі є здатність національних підприємств виробляти якісну продукцію та експортувати більшу кількість товарів, конкурентоспроможних на зовнішніх ринках. Для характеристики цих факторів необхідно проаналізувати структуру експорту України та динаміку торгівлі основними товарами, щоб порівняти її з динамікою обсягів виробництва відповідних товарів.

В експорті товарів з України у 2023 р. переважали сільськогосподарська продукція, частка якої становила 51,8% загального обсягу. При цьому, частка зернових культур становила 23% експорту товарів, жири та олії тваринного і рослинного походження - 15,6%, насіння та плоди олійних рослин – 7,8%. Частка недорогоцінних металів та виробів з них становила 10,8% експорту товарів з України, з яких частка чорних металів - 7,3% та виробів з чорних металів - 2,4% загального експорту товарів. Дещо меншою була частка готових харчових продуктів, яка становила 9% експорту товарів. На основі результатів аналізу товарної структури експорту України у 2023 р. охарактеризуємо динаміку експорту основних товарних груп упродовж 2015-2023 рр. (рис. 2.4).

Насамперед, за досліджуваний період відбулося істотне зниження обсягів експорту недорогоцінних металів та виробів з них – з 9,4 млрд дол. США у 2015 р. до 3,9 млрд дол. США у 2023 р. або на 58,6%. Найбільше скорочення експорту металургійної продукції відбулося внаслідок повномасштабного вторгнення російських військ в Україну у 2022 р., коли його обсяги зменшилися майже у 2,7 раза порівняно з 2021 р., а у 2023 р. спостерігалось подальше зменшення експорту за цією товарною групою – на 34,8% відносно 2022 р.

Рис. 2.4. Динаміка обсягів експорту основних товарів з України у 2015-2023 рр., млн дол. США

Джерело: побудовано автором за даними [98]

Водночас, відбулося збільшення експорту зернових культур – з 6 млрд дол. США у 2015 р. до 8,3 млрд дол. США у 2023 р. (на 37,1%). Максимальне значення експорту зернових культур спостерігалось у 2021 р., яке становило 12,3 млрд дол. США, але вже у 2022 р. та у 2023 р. відбулося зниження відповідно на 26% та 8,8% порівняно з попереднім роком. Упродовж 2015-2023 рр. експорт жирів та олій тваринного та рослинного походження збільшився на 71,2% (з 3,3 до 5,6 млрд дол. США), причому зниження обсягів експорту цієї продукції в умовах війни відбувалося повільніше, порівняно з розглянутими вище товарами. Так, у 2022 р. експорт жирів та олій тваринного та рослинного

походження скоротився на 15,5% відносно 2021 р., а у 2023 р. – на 5% порівняно з 2022 р.

Дещо іншою була динаміка експорту насіння і плодів олійних рослин. За період 2015-2023 рр. експорт цієї продукції збільшився на 91,1% (з 1,47 млрд дол. США до 2,82 млрд дол. США). При цьому звернемо увагу, що у 2022 р. експорт збільшився на 54,3% порівняно з 2021 р., що можна пояснити прагненням аграріїв якомога швидше вивезти цю сировину з країни і уникнути ризиків її втрати в умовах війни. Своєю чергою, це призвело до зменшення виробництва рослинної олії у 2022 р. та скорочення її експорту, що було розглянуто вище. Проте, у 2023 р. насіння і плодів олійних рослин було експортовано на 24,9% менше, ніж у 2022 р., оскільки підприємства адаптувалися до роботи в умовах війни і більше цієї сировини стало перероблятися в Україні.

Цікавою також є динаміка експорту готових харчових продуктів. За досліджуваний період експорт продуктів харчування збільшився на 32,5% (з 2,47 млрд дол. США у 2015 р. до 3,27 млрд дол. США у 2023 р.). Попри те, що експорт цієї продукції знизився у 2022 р. на 34,1% відносно 2021 р., у 2023 р. це була єдина товарна група (серед основних експортних товарів), за якою відбулося збільшення експорту на 31% порівняно з 2022 р. Отже, динаміка експорту сировинних товарів виявилася менш стійкою до кризових наслідків воєнного стану, ніж експорт товарів з вищим рівнем переробки, до яких відносяться готові продукти харчування.

Аналізуючи виробничий потенціал, який забезпечує експортну спроможність розглянутих вище секторів економіки, звернемо увагу на сільське господарство, продукція якого переважає в експорті товарів з України. Упродовж 2015-2023 рр. виробництво зернових культур незначно зменшилося – з 60,1 млн т до 59,8 млн т або на 0,6%. Найбільший обсяг виробництва був зафіксований у 2021 р. (86 млн т). Проте, внаслідок повномасштабної війни у 2022 р. було вироблено на 37,4% менше зернових культур, що становило 53,8 млн т., а у 2023 р. обсяг виробництва цієї продукції збільшився майже на 11%

відносно попереднього року. Упродовж досліджуваного періоду відбулося збільшення виробництва насіння соняшника на 14,1% - з 11,2 млн т до 12,8 млн т. Спад виробництва цієї продукції у 2022 р. був дещо менший, порівняно з зерновими культурами, і становив 30,9%, а у 2023 р. виробництво збільшилося на 12,6% порівняно з 2022 р. Таким чином, аграрний сектор України продемонстрував здатність відновлювати свою діяльність в умовах війни навіть під тривалим впливом ризиків і загроз.

Динаміка виробництва металургійної продукції упродовж 2015-2023 рр. загалом була позитивною, про що свідчить зростання обсягів її реалізації з 278,5 млрд грн до 354,9 млрд грн. Водночас, звернемо увагу, що максимальне значення реалізованої металургійної продукції становило 679,5 млрд грн у 2021 р., а за перший рік повномасштабної війни відбулося зменшення обсягів реалізації на 50,3%. У 2023 р. було реалізовано продукції металургії лише на 5% більше порівняно з попереднім роком. Це свідчить про істотне зниження експортного потенціалу металургійної галузі в умовах війни внаслідок окупації російськими військами регіонів, де розташована більшість підприємств цієї галузі.

В контексті спроможності України нарощувати експорт товарів з високим рівнем доданої вартості слід відзначити зростання потенціалу харчової промисловості. Обсяг реалізації продуктів харчування у довгостроковому періоді збільшився на 23,5% - з 398 млрд грн у 2015 р. до 889,6 млрд грн у 2023 р. Зниження виробництва цієї продукції у 2022 р. було порівняно незначним, оскільки її реалізація зменшилася на 14,4% порівняно з попереднім роком. Проте, вже у 2023 р. відбулося збільшення обсягів реалізації продуктів харчування на 23,4%.

Таким чином, в умовах повномасштабної війни розвиток зовнішньої торгівлі України відбувається під впливом сприятливих інституційних чинників, які, завдяки скасуванню торговельних тарифів і кількісних обмежень в рамках зони вільної торгівлі з ЄС, забезпечують зростання обсягів експорту та імпорту, що безпосередньо підвищує рівень відкритості національної

економіки. І хоча динаміка загальних обсягів експорту українських товарів упродовж 2022-2023 рр. була спадною, відкриття спільного європейського ринку пом'якшило цю негативну тенденцію. Найбільший потенціал збільшення експорту в умовах воєнного стану мають сільське господарство та виробництво харчових продуктів, зокрема жирів та олій тваринного і рослинного походження, а експортний потенціал металургійної галузі істотно знизився.

Висновки до розділу

1. До групи країн Центральної та Східної Європи відносяться постсоціалістичні країни, які після розпаду СРСР розпочали шлях євроінтеграції і з часом вступили до ЄС. Країни ЦСЄ упродовж останніх трьох десятиліть провели масштабні політичні, економічні та інституційні реформи, запровадили політику лібералізації торгівлі, що позитивно вплинуло на процес торговельної інтеграції цих країн з країнами єврозони та істотному збільшенню обсягів торгівлі. Лібералізація торгівлі забезпечила підвищення рівня відкритості національних економік країн ЦСЄ, що, своєю чергою, сприяло збільшенню рівня продуктивності, зростанню обсягів експорту та імпорту на одного мешканця. Водночас, відбувалося істотне пришвидшення економічного зростання країн ЦСЄ та їхнє наближення до країн Західної Європи за показником ВВП на одну особу (за ПКС), що може свідчити про позитивний вплив лібералізації торгівлі на економіку постсоціалістичних країн. Отже, вивчення досвіду країн ЦСЄ є важливою складовою вивчення впливу відкритості торгівлі на економічне зростання України, яка отримала статус країни-кандидата на вступ до ЄС.

2. Проведене порівняння України з країнами ЦСЄ дозволяє зробити висновок про найнижчий рівень відкритості зовнішньої торгівлі нашої країни і найбільшу розбалансованість експорту та імпорту. За результатами кластерного аналізу у 2023 р. Україна розглядається як окрема група, що характеризується низьким рівнем відкритості зовнішньої торгівлі. Порівняно з країнами ЦСЄ, в Україні були найнижчі показники експортної квоти, імпоротної квоти та

зовнішньоторговельної квоти. Коефіцієнт покриття експортом імпорту в Україні був найнижчим серед досліджуваних країн і значно меншим, ніж нормативне та оптимальне значення. Поряд з найнижчими темпами зростання експорту в Україні спостерігалися високі темпи зростання імпорту. До групи країн ЦСЄ, які мали найвищий рівень відкритості зовнішньої торгівлі, відносяться Словенія, Чеська Республіка, Угорщина, Словаччина. Група країн з високим рівнем відкритості зовнішньої торгівлі включає Естонію, Латвію та Литву, а до групи країн з помірним рівнем відкритості зовнішньої торгівлі увійшли такі країни ЦСЄ, як Польща, Хорватія, Болгарія та Румунія.

3. Основними чинниками відкритості зовнішньої торгівлі України є реалізація угод про вільну торгівлю, зокрема з країнами ЄС, та використання наявного потенціалу основних експортоорієнтованих секторів економіки. Сприятливим інституційним чинником відкритості торгівлі України стало повне скасування митних тарифів і кількісних обмежень в межах дії ПВЗВТ, забезпечуючи зростання обсягів експорту та імпорту з країнами ЄС, що безпосередньо впливає на рівень відкритості національної економіки. В умовах повномасштабного вторгнення російських військ в Україну динаміка обсягів експорту українських товарів упродовж 2022-2023 рр. була спадною, але відкриття спільного європейського ринку пом'якшило цю негативну тенденцію. Найбільший потенціал для відкритості зовнішньої торгівлі має збільшення експорту сільськогосподарської продукції та харчових продуктів, зокрема жирів та олій тваринного і рослинного походження, а експортний потенціал металургійної галузі істотно знизився.

РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ВІДКРИТОСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ КРАЇН ЦСЄ ТА УКРАЇНИ

3.1. Залежність економіки країн ЦСЄ від рівня відкритості зовнішньої торгівлі

Найголовнішою економічною метою країн Центральної та Східної Європи в процесі їхньої євроінтеграції та після набуття членства в ЄС є підвищення рівня життя до західноєвропейського рівня. Після тривалого періоду соціалістичного розвитку та неефективного функціонування економіки це завдання потребувало узгодженої макроекономічної та структурної політики, спрямованої на досягнення високих темпів зростання з належним урахуванням проблем, притаманних такому швидкому скороченню економічного, технологічного та соціального розриву з розвиненими країнами. Завдяки перевагам членства в Європейському Союзі країни ЦСЄ мають унікальні можливості посилення конкуренції, розширення торгівлі, реформування політики та більшої фінансової інтеграції.

Трансформація та економічний розвиток країн ЦСЄ не завершилися, ці процеси є постійними і відбуваються під впливом різних подій в регіоні, які мають відповідні економічні, соціальні, політичні та інституційні ефекти. Як уже зазначалося, вагомим чинником економічного розвитку країн ЦСЄ стало їхнє приєднання до Європейського Союзу, а деякі з них запровадили євро (Словаччина, Словенія та країни Балтії). У той же час, на економіку країн ЦСЄ впливає геополітична ситуація в регіоні, втручання Росії у внутрішні справи Білорусі та Молдови, повномасштабне вторгнення російських військ в Україну. Крім внутрішніх амбіцій і зовнішніх інтересів Європейського Союзу, Сполучених Штатів і Росії, країни ЦСЄ постраждали від глобальної економічної кризи 2007–2008 років, а також подій у сусідніх регіонах, таких як Західні Балкани, Грузія та Україна. У цих умовах економічні, соціальні та політичні процеси та трансформації в країнах ЦСЄ тривають і сьогодні, а цей регіон і надалі знаходиться на перетині інтересів ЄС, США та Росії.

В окремих аспектах досвід зростання в країнах ЦСЄ за останні десятиліття відрізнявся від загальних тенденцій в країнах, що розвиваються. У 1996-2006 рр. масове скорочення робочої сили відбувалося разом із відносно швидким зростанням виробництва. Відносно низькі внутрішні заощадження були доповнені іноземними інвестиціями, особливо в трьох країнах Балтії. Тим не менш, накопичення капіталу зробило незначний внесок у зростання, який був у середньому менший, ніж у найдинамічніших країнах Азії, хоча більший, ніж у Латинській Америці [99]. Однак стрімкий розвиток останнього десятиліття вказує на можливість наздоганяння розвинених країн за двома швидкостями: зростання в трьох країнах Балтії значно випередило зростання в п'яти країнах Центральної Європи (Чеська Республіка, Угорщина, Польща, Словаччина та Словенія).

Темпи економічного зростання та відновлення економіки країн ЦСЄ упродовж перехідного періоду були глибшими, оскільки реформи здійснювалися швидше. Найшвидше економічні реформи відбувалися в тих країнах ЦСЄ, які були найближчими до Західної Європи або в тих, які були економічно більш розвиненими на момент падіння комунізму або на початку переходу до ринкової економіки. Набуття статусу країни-кандидата на вступ та можливість приєднання до ЄС стало ключовим фактором, який сприяв прискоренню процесу реформ [100]. Після перехідного періоду (1995–2007 рр.) країни ЦСЄ досягли щорічних темпів зростання в середньому від 2,5% до 6,8% і зуміли скоротити розрив з розвиненими країнами за рівнем реального ВВП на одного мешканця [101]. І хоча ВВП на одну особу за ПКС у 2023 р. для більшості країн ЦСЄ залишається нижчим, порівняно з такими країнами ЄС, як Німеччина (69338 дол.), Люксембург (143341 дол.) чи Нідерланди (78215 дол.), значення показника істотно збільшилося за досліджуваний період. Так, серед країн ЦСЄ найвищі значення ВВП на одного мешканця (за ПКС) у 2023 р. зафіксовані у Словенії, Чеській Республіці та Литві (табл. 3.1), а найвищі середні щорічні темпи зростання цього показника за досліджуваний період спостерігалися у Румунії (110,5%), Болгарії (109,8%) та Хорватії (108,9%).

Таблиця 3.1

Динаміка ВВП на одну особу (ПКС) країн ЦСЄ у 2016-2023 рр., дол.

Країна	Роки								
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Болгарія	18384	20064	21455	23004	25526	25735	29405	35463	38689
Хорватія	23460	25427	27391	29156	32329	30688	37232	42399	45909
Чеська Республіка	33899	36097	38824	41143	44859	43922	48418	51701	53816
Естонія	29175	31312	33821	36410	39843	40045	44652	47941	48992
Угорщина	26798	27941	29496	31908	35152	35029	38648	43577	45942
Латвія	24972	26721	28673	30877	33294	33733	36777	41106	42501
Литва	28834	30925	33761	36376	40577	41168	46410	50997	51877
Польща	26822	28165	29958	32027	35487	36322	40462	46720	49464
Румунія	21622	23903	26940	29566	33549	34293	37969	42973	47903
Словаччина	30054	29737	30142	31369	33943	35001	37790	41057	44650
Словенія	31628	33936	36507	38971	42748	42040	46502	51281	54947

Джерело: побудовано автором за даними [102]

Упродовж останнього десятиліття зростання в більшості країн ЦСЄ було вищим за середній показник країн, що розвиваються, а три країни Балтії (Естонія, Латвія та Литва) увійшли до п'ятірки найкращих ринків, що розвиваються. Аналіз розвитку країн ЦСЄ ускладнюється кількома чинниками, вплив яких не піддається прямій оцінці: відновлення після різкого зниження обсягів виробництва після переходу до ринкової економіки від централізованого планування; впровадження нової політики та інституційних умов (включаючи членство в ЄС), які посилили потенціал зростання; глобальний економічний розвиток, сприятливий для інвестицій і зростання в країнах, що розвиваються, і, водночас, виникнення глобальних криз (фінансова 2008 р., пандемія 2020 р.).

Останніми роками багато дослідників приділили увагу ролі міжнародної торгівлі як двигуна зростання, але причинно-наслідковий зв'язок між відкритістю торгівлі та економічним зростанням у країнах ЦСЄ залишається недостатньо вивченим. Ґрунтуючись на рівнянні 1.6 (підрозділ 1.3) і використовуючи показники відкритості зовнішньої торгівлі ЦСЄ (табл. 2.4,

підрозділ 2.2) та економічного зростання країн (ВВП, ВВП на одного мешканця за ПКС) проведемо регресійний аналіз панельних даних за період 2015-2023 рр.

В результаті проведеного регресійного аналізу виявлено слабкий зв'язок між показниками відкритості зовнішньої торгівлі країн ЦСЄ та обсягами ВВП у фактичних цінах цих країн, про що свідчить невисоке значення коефіцієнта кореляції ($R=0,659$). За нашими розрахунками, залежність ВВП від зміни імпортової квоти країн ЦСЄ була оберненою: при збільшенні на 1% відношення імпорту до ВВП відбувалося зменшення ВВП на 82,743% за інших незмінних умов (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Результати регресійного аналізу впливу відкритості зовнішньої торгівлі на економічне зростання країн ЦСЄ у 2015-2023 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	<i>GDP</i>	<i>GDP_{pc}</i>
Кількість спостережень	88	88
Постійна величина	-41,404*** (12,820)	0,171 (0,229)
<i>GDP_{pc,t-1}</i>	-	0,980*** (0,023)
<i>Exp/GDP</i>	-	-0,075** (0,036)
<i>Imp/GDP</i>	-82,743*** (18,886)	0,099 (0,052)
<i>Trade/GDP</i>	80,467*** (18,812)	-
<i>Exp/Imp</i>	-32,777*** (8,486)	-
R	0,659	0,978
R ²	0,435	0,960
F-критерій	F(3,84)=21,572	F(3,84)=673,15

* - рівень статистичної помилки 10%;

** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано автором

Водночас, взаємозв'язок між ВВП та відношенням зовнішньоторговельного обороту до ВВП країн ЦСЄ був прямим: збільшення незалежної змінної на 1% сприяло зростанню залежної змінної на 80,467% за інших незмінних умов. Зміна коефіцієнта покриття експортом імпорту

обернено впливала на ВВП країн ЦСЄ: зростання незалежної змінної на 1% зумовлювало зменшення залежної змінної на 32,777% за інших незмінних умов. Зв'язок між залежною та незалежними змінними був не щільним, оскільки значення коефіцієнта детермінації є низьким ($R^2=0,435$) і свідчить про те, що упродовж 2015-2023 рр. зростання ВВП країн ЦСЄ лише на 43,5% залежало від рівня відкритості торгівлі, а на 56,5% - визначалося іншими факторами, що не включені до регресійної моделі. Похибка регресії була меншою за 1%, а значення коефіцієнта Фішера перевищувало його табличне значення, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів.

За результатами панельної регресії також виявлено сильну залежність обсягів ВВП на одну особу в країнах ЦСЄ від зміни цього показника у попередній період, а також від експортної та імпортної квот. Зв'язок між залежною та незалежними змінними є міцним ($R=0,978$), а зміна ВВП у розрахунку на одну особу (за ПКС) на 96% визначалася показниками відкритості зовнішньої торгівлі, про що свідчить значення коефіцієнта детермінації. Взаємозв'язок між обсягами ВВП на одну особу в країнах ЦСЄ (GDP_{pc}) від зміни цього показника у попередній період ($GDP_{pc,t-1}$) був прямим: при збільшенні незалежної змінної на 1% відбувалося зростання залежної змінної на 0,980%. Зміна експортної квоти обернено впливала на ВВП на одну особу в країнах ЦСЄ: зростання незалежної змінної на 1% призводило до зниження залежної змінної на 0,075%. Водночас, динаміка імпортної квоти мала позитивний вплив на ВВП на одну особу: при збільшенні незалежної змінної на 1% відбувалося зростання залежної змінної на 0,099% за інших незмінних умов. Похибка розрахунку коефіцієнтів при незалежній змінній та при імпортній квоті була більша за 5%, проте, похибка розрахунку інших показників не перевищувала 5%, а розрахункове значення критерія Фішера істотно перевищувало його табличне значення, що дозволяє вважати отримані результати статистично значимими.

Аналізуючи наші моделі, зазначимо, що відкритість торгівлі має значний вплив на економічне зростання, що означає, що розвиток країн ЦСЄ тісно

пов'язаний з торговельними відносинами з іншими країнами, що узгоджується з роботою Авокуса Т. [73]. Отриманий нами результат також узгоджується з висновками Фішера С. та Сахая Р. [100], які стверджують, що існує кореляція між темпами економічного зростання та швидкістю реформ, враховуючи той факт, що основні країни ЦСЄ, які проводили економічні реформи, були найближчими до Західної Європи, мали менший комуністичний вплив і були більш економічно розвиненими на початку 90-х років. Таким чином, період після 2005 року виявився більш стабільним і з реформами, які були суттєво впроваджені, порівняно з такими країнами, як, наприклад, Румунія, де зафіксовано послідовне зростання ВВП за останні 10 років.

Третя модель панельної регресії була побудована нами для виявлення зв'язку між показниками економічного зростання та показниками відкритості національних економік ЦСЄ, які крім зовнішньої торгівлі включали також частку ПІІ у ВВП (табл. 3.3) та темпи приросту населення (табл. 3.4).

Таблиця 3.3

Динаміка частки прямих іноземних інвестицій у ВВП
в країнах ЦСЄ у 2015-2022 рр.

Країна	Роки							
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Болгарія	4,37	2,76	3,38	2,73	3,22	5,11	2,97	3,56
Хорватія	0,07	0,83	0,80	2,13	6,41	2,17	6,78	5,01
Чеська Республіка	0,9	5,53	5,14	3,34	4,26	3,46	4,57	3,62
Естонія	-3,13	3,85	6,45	4,02	9,88	11,98	20,27	4,32
Угорщина	-4,21	54,18	-8,48	-40,09	60,03	106,57	17,40	-5,77
Латвія	2,98	1,19	3,90	1,23	3,26	2,76	9,38	2,84
Литва	2,5	2,74	2,90	2,42	6,27	7,91	4,45	1,05
Польща	3,27	3,78	2,29	3,26	2,96	3,19	5,31	5,36
Румунія	2,43	3,37	2,83	3,02	2,93	1,43	4,11	3,82
Словаччина	1,71	5,27	4,42	2,12	2,16	-1,07	2,29	3,51
Словенія	4,01	3,23	2,46	2,84	3,96	0,94	3,59	3,63

Джерело: побудовано автором за даними [103]

В результаті проведених розрахунків не було підтверджено статистично значимого взаємозв'язку між показниками економічного зростання та

відношенням ПІ до ВВП країн ЦСЄ. Це узгоджується з іншими дослідженнями, які стверджують, що зазвичай ПІ стимулюють внутрішні інвестиції, а не збільшення обсягів ВВП [104]. Крім цього, Шкорупова З. стверджує про негативний вплив ПІ на економічний розвиток країн ЦСЄ, особливо після великої хвилі приватизації в 1990-х роках [105].

Розглядаючи сукупний вплив обох факторів (праці та капіталу), ми виявили, що приріст населення та прямі іноземні інвестиції в країнах ЦСЄ не мали статистично значимого впливу на економічне зростання.

Таблиця 3.4

Динаміка показника приросту населення в країнах ЦСЄ у 2015-2022 рр.

Країна	Роки							
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Болгарія	-0,7	-0,7	-0,7	-0,7	-0,6	-0,8	-6,2	-0,5
Хорватія	-0,7	-1,2	-0,9	-0,6	-0,4	-4,3	-0,6	-0,1
Чеська Республіка	0,2	0,3	0,3	0,4	0,2	-1,8	1,6	1,9
Естонія	0	0,1	0,3	0,4	0,2	0,1	1,3	1,3
Угорщина	-0,3	-0,3	-0,1	0	-0,2	-0,4	-0,7	-0,6
Латвія	-0,9	-0,9	-0,8	-0,7	-0,7	-0,8	-0,3	0,1
Литва	-1,3	-1,4	-1	-0,3	0	0,2	1,1	1,4
Польща	0	0	0	0	-0,2	-0,4	-2,5	-0,4
Румунія	-0,6	-0,6	-0,6	-0,5	-0,6	-0,7	-0,4	0
Словаччина	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	-0,2	-0,3	-0,1
Словенія	0,1	0,1	0,4	0,7	0,7	0,3	0,2	0,4

Джерело: побудовано автором за даними [106]

Отже, розвиток країн ЦСЄ пов'язаний не з інвестиціями нерезидентів, а з внутрішніми інвестиціями, адаптованими до національних потреб і правил. Відсутність впливу приросту населення, як показника робочої сили, на економічне зростання частково пояснюється проблемою, яка обговорюється науковцями: слабкою, некваліфікованою робочою силою та еміграцією, яка характерна для більшості країн ЦСЄ в останні десятиліття [107]. У результаті панельної регресії нами було доведено, що економічне зростання країн ЦСЄ в основному відбувається за рахунок внутрішнього капіталу, представленого місцевими інвестиціями та людським капіталом. Крім того, ПІ не впливають на

їхній економічний розвиток, але міжнародна торгівля є рушієм економічного зростання країн ЦСЄ.

Таким чином, наш аналіз показав, що відкритість торгівлі має значний позитивний вплив на економічне зростання, а це означає, що розвиток країн ЦСЄ тісно пов'язаний з торговими відносинами з іншими країнами. Стратегічні напрями пришвидшення економічного зростання для країн ЦСЄ визначимо головним чином з урахуванням отриманих результатів. Насамперед, ці країни повинні змінити механізми залучення ПІІ, оскільки у період 2015–2022 рр. цей фактор не став рушієм їх економічного зростання. З огляду на це, вчені пропонують країнам ЦСЄ знайти способи підвищення ефективності економічного середовища для зовнішніх інвестицій (чи зовнішніх операцій зростання, як-от транскордонні злиття та поглинання, або інвестиції з нуля) [108]. Для цього, слід заохочувати систему оподаткування на основі доходу, оскільки вона призведе до рівномірного розподілу податкового тягаря замість системи оподаткування на основі споживання, яка базується головним чином на податках на споживання, як податок на додану вартість. По-друге, стабільніша законодавча система піде на користь економіці, враховуючи той факт, що зміни закону завдають шкоди бізнес-системі, бюджетам і фіскальному плануванню.

Уряди країн ЦСЄ також повинні враховувати фактори, які позитивно впливають на економічне зростання, а саме відкритість торгівлі та внутрішні інвестиції. Таким чином, слід заохочувати регіональні торговельні угоди, щоб стимулювати вільний рух товарів і послуг через зовнішні кордони країн ЄС. Крім того, приймаючі країни повинні створити середовище, яке сприятиме отриманню позитивного ефекту від залучення ПІІ у національну економіку. Політика стимулювання інвестицій, спрямована на вітчизняні компанії, також може сприяти привабленню іноземних інвесторів.

Постсоціалістичним країнам ЦСЄ було надано членство в Європейському Союзі як гарантію того, що економічні реформи, розпочаті після падіння комуністичних режимів, не будуть скасовані. Незважаючи на те, що в цих країнах вже сформована функціональна ринкова економіка, їхня економічна

система все ще не відповідає системам європейських розвинених країн. Для забезпечення швидшого економічного зростання за рахунок відкритості економіки, країнам ЦСЄ потрібен адекватний людський капітал, економічна стабільність і лібералізовані ринки, щоб отримати вигоду від довгострокових потоків внутрішнього чи зовнішнього капіталу.

3.2. Моделювання впливу відкритості торгівлі на економічне зростання України

За показниками відкритості економіки Україна істотно відрізняється від країн ЦСЄ. Як було показано у підрозділі 2.2, рівень відкритості зовнішньої торгівлі України був значно меншим, ніж у країнах ЦСЄ, а за останні кілька років відбулося істотне зниження показників експортної квоти, імпоротної квоти та зовнішньоторговельної квоти. Особливо різке скорочення показників, що характеризують відкритість економіки, відбулося у 2022-2023 рр. внаслідок значного зниження обсягів зовнішньої торгівлі через повномасштабне вторгнення російських військ в Україну. Для того, щоб з'ясувати, яким чином вплинули такі зміни у рівні відкритості зовнішньої торгівлі нашої країни на показники економічного зростання, проведемо аналіз за допомогою множинної лінійної регресії, в основу якої покладено рівняння 1.6 (підрозділ 1.3).

Грунтуючись на методичних підходах, використаних у дослідженнях зарубіжних вчених, визначимо перелік залежних та незалежних змінних, які забезпечать отримання коректних результатів аналізу. В якості залежних змінних почергово використаємо ВВП у фактичних цінах та ВВП на одну особу (за ПКС). Вектор незалежної змінної, що характеризує рівень відкритості торгівлі, включає показники експортної квоти, імпоротної квоти та зовнішньоторговельної квоти (табл. 3.5). Крім цього, для врахування зростання доходів попереднього періоду нами було додано незалежну змінну, яка характеризує вплив на економічне зростання ВВП на одну особу за ПКС з лагом в 1 рік ($GDP_{pc_{t-1}}$). Згідно класичного підходу до оцінки економічного зростання за виробничою функцією, ми також використаємо показники частки

прямих іноземних інвестицій у ВВП та темпи приросту населення, що характеризують забезпеченість економіки відповідно капіталом та трудовими ресурсами.

Таблиця 3.5

Вхідні дані для регресійного аналізу впливу відкритості зовнішньої торгівлі на економічне зростання України

Рік	Залежні змінні		Незалежні змінні					
	ВВП, млрд дол.	ВВП на одну особу за ПКС, дол.	ВВПт-1 на одну особу за ПКС, дол.	Е/ВВП, %	І/ВВП, %	ЗТО/ВВП, %	Частка ПІІ у ВВП, %	Темпи приросту населення, %
	<i>GDP</i>	<i>GDP_{pc}</i>	<i>GDP_{pc,t-1}</i>	<i>E/GDP</i>	<i>I/GDP</i>	<i>Trade/GDP</i>	<i>FDI</i>	<i>Popul</i>
2013	190,5	11056,5	9681,5	33,77	40,30	74,08	2,37	-0,2
2014	133,5	10664,6	11056,5	40,37	40,77	81,14	0,63	-0,5
2015	91,03	10064,8	10664,6	41,88	41,21	83,09	-0,22	-0,2
2016	93,36	11012,0	10064,8	38,94	42,04	80,98	4,42	-0,3
2017	112,09	11686,9	11012	38,59	44,25	82,85	3,28	-0,4
2018	130,89	12708,8	11686,9	36,16	43,69	79,85	3,8	-0,4
2019	153,88	14380,9	12708,8	32,52	39,51	72,03	3,77	-0,5
2020	156,62	15716,8	14380,9	31,41	34,69	66,10	0,19	-0,6
2021	199,77	18040,3	15716,8	34,07	36,46	70,53	3,98	-0,8
2022	161,99	16080,2	18040,3	27,24	34,13	61,37	0,15	-14,3
2023	178,76	18007,5	16080,2	20,16	35,53	55,69	1,73	-2,7

Джерело: складено автором за даними [89-91; 106; 109]

Згідно першої моделі, яку ми отримали в результаті регресійного аналізу, ВВП України у 2013-2023 рр. обернено залежало від зміни зовнішньоторговельної квоти: збільшення на 1% незалежної змінної призводило до зниження залежної змінної на 0,706% (табл. 3.6). Проте, зв'язок між змінними був не дуже міцний, оскільки значення коефіцієнта кореляції порівняно не високе ($R=0,706$). Коефіцієнт детермінації показує, що ВВП України у фактичних цінах лише на 49,9% залежало від зміни зовнішньоторговельної квоти, а на 50,1% - від інших чинників, не включених до регресійної моделі. При цьому, за результатами аналізу не було виявлено статистично значимого впливу на ВВП України усіх інших незалежних змінних - ВВП на одну особу попереднього року, експортної та імпоротної квоти, частки

ПІІ у ВВП, темпів приросту населення. Розрахункове значення критерія Фішера незначно більше за його табличне значення, що свідчить про низьку щільність зв'язку між залежною та незалежною змінною. Похибка при розрахунку постійної величини перевищувала 10%, а похибка розрахунку коефіцієнта при незалежній факторній змінній була на рівні 1,5%. Загалом, результати регресії можна вважати статистично прийнятними, проте, на нашу думку, цю модель не доцільно використовувати для моделювання економічного зростання у короткостроковій перспективі.

Таблиця 3.6

Результати регресійного аналізу впливу відкритості зовнішньої торгівлі на економічне зростання України у 2013-2023 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	<i>GDP</i>	<i>GDP_pc</i>
Кількість спостережень	11	11
Постійна величина	0,000 (0,224)	0,022 (0,022)
<i>GDP_pc_{t-1}</i>	-	0,978*** (0,049)
<i>Trade/GDP</i>	-0,706** (0,235)	-0,340*** (0,052)
<i>FDI</i>	-	0,209*** (0,024)
<i>Popul</i>	-	0,407*** (0,033)
R	0,706	0,998
R ²	0,499	0,997
F-критерій	F(1,9)=8,969	F(4,5)=423,08

* - рівень статистичної помилки 10%;

** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано автором

Більш адекватною та статистично значимою є друга модель, яку ми отримали в результаті регресійного аналізу і згідно якої існує істотний міцний зв'язок ($R=0,998$) між ВВП на одну особу за ПКС та показниками ВВП на одну особу за ПКС попереднього року, зовнішньоторговельної квоти, частки ПІІ у ВВП, темпів приросту населення. Вплив зовнішньоторговельної квоти на ВВП на одну особу за ПКС був оберненим: збільшення на 1% незалежної змінної

призводило до зниження залежної змінної на 0,340%. І хоча згідно другої моделі негативний вплив зовнішньоторговельної квоти на економічне зростання був наполовину менший, результат щодо напрямку зв'язку узгоджується з першою моделлю, яку ми розглянули вище. Водночас, зауважимо, що згідно другої моделі найбільше на економічне зростання України впливала зміна ВВП на одного мешканця за попередній рік: збільшення на 1% незалежної змінної забезпечувало зростання залежної змінної на 0,978%. Такий результат підтверджує положення економічної теорії про важливість нарощення доходу у розрахунку на одного мешканця як джерела накопичення капіталу та забезпечення економічного розвитку.

Позитивними чинниками економічного зростання України упродовж 2013-2023 рр. також були іноземний капітал та людський ресурс. Про це свідчить наявність прямого зв'язку між ВВП на одного мешканця за ПКС та динамікою частки ПІІ у ВВП і темпами приросту населення: при збільшенні кожної незалежної змінної на 1% відбувалося зростання залежної змінної відповідно на 0,209% та 0,407%.

Результати другої моделі не виявили статистично значимого впливу експортної та імпоротної квоти на ВВП України у розрахунку на одного мешканця за ПКС упродовж 2013-2023 рр. Коефіцієнт детермінації показує, що ВВП України у розрахунку на одного мешканця за ПКС на 99,7% залежало від зміни ВВП на одного мешканця попереднього року, зовнішньоторговельної квоти, частки прямих іноземних інвестицій у ВВП та темпів приросту населення, і лише на 0,3% - від інших чинників, не включених до регресійної моделі. Розрахункове значення критерія Фішера було значно більшим за його табличне значення, що свідчить про щільність зв'язку між залежною та незалежною змінною. Похибка при розрахунку постійної величини перевищувала 10%, а похибка розрахунку коефіцієнтів при незалежних факторних змінних була меншою за 1%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів.

Згідно нашої другої моделі, рівняння для прогнозування економічного зростання України на основі показника ВВП на одну особу за ПКС упродовж наступних трьох років має вигляд:

$$GDP_{pc} = 0,022 + 0,978 \cdot (GDP_{pc,t-1}) - 0,340 \cdot (Trade/GDP) + 0,209 \cdot FDI + 0,407 \cdot Popul. \quad (3.1)$$

Показник ВВП у фактичних цінах є складовою розрахунку зовнішньоторговельної квоти та частки прямих іноземних інвестицій у ВВП. Тому першим етапом нашого прогнозування буде розрахунок прогнозних значень ВВП України у 2024-2026 рр. за методом екстраполяції тренду на основі часового ряду за 2013-2023 рр. Згідно наших розрахунків, динаміка ВВП України може змінюватися за оптимістичним сценарієм (згідно поліноміальної функції другого порядку) або за песимістичним сценарієм (згідно експоненціальної функції) (рис. 3.1). Ймовірність реалізації оптимістичного сценарію є вищою ($R^2 = 0,4819$) порівняно з песимістичним сценарієм ($R^2 = 0,2247$). За оптимістичного сценарію розвитку ВВП України у фактичних цінах може становити у 2024 р. 230,766 млрд дол. США, у 2025 р. – 263,317 млрд дол. США, у 2026 р. – 300,108 млрд дол. США. За умови реалізації песимістичного сценарію значення ВВП України у фактичних цінах становитиме 177,189 млрд дол. США у 2024 р., 184,033 млрд дол. США у 2025 р., 191,142 млрд дол. США у 2026 р.

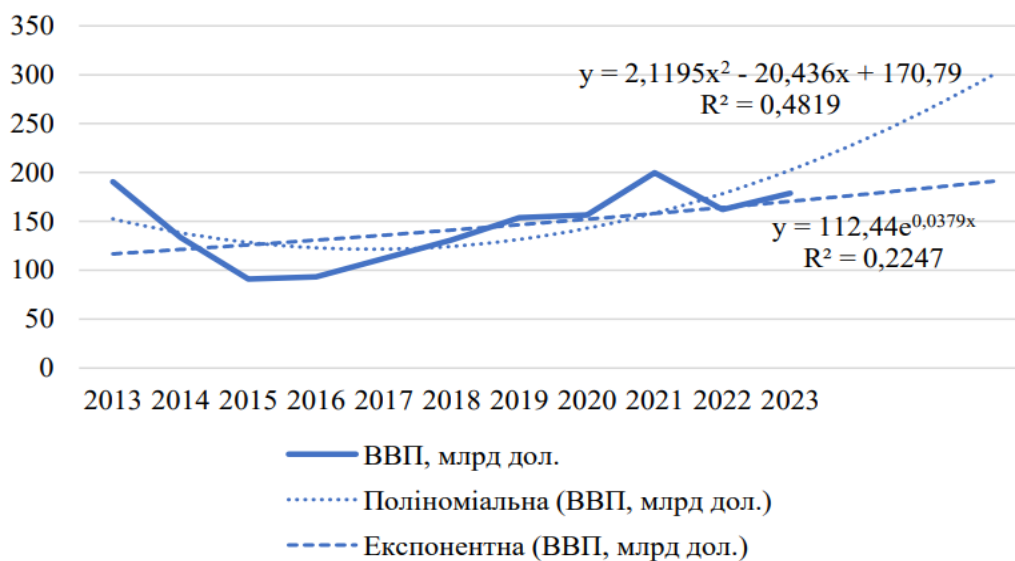

Рис. 3.1. Динаміка та прогноз показника ВВП України у фактичних цінах упродовж 2013-2026 рр.

Джерело: розроблено автором

Для прогнозування показника зовнішньоторговельної квоти необхідно розрахувати прогнозні значення експорту та імпорту як складові прогнозного зовнішньоторговельного обороту. У результаті побудови трендів за 2013-2023 рр. та їх екстраполяції на наступні три роки ми отримали прогнозні тренди зміни експорту та імпорту України у 2024-2026 рр. (рис. 3.2). Згідно нашого прогнозу очікується, що темпи зростання імпорту будуть вищими, ніж темпи зростання експорту. Це узгоджується з поточною динамікою зміни цих показників упродовж I півріччя 2024 р.: за даними Державної служби статистики України темпи зростання експорту становили 100,3%, а темпи зростання імпорту дорівнювали 109% відносно аналогічного періоду попереднього року [110].

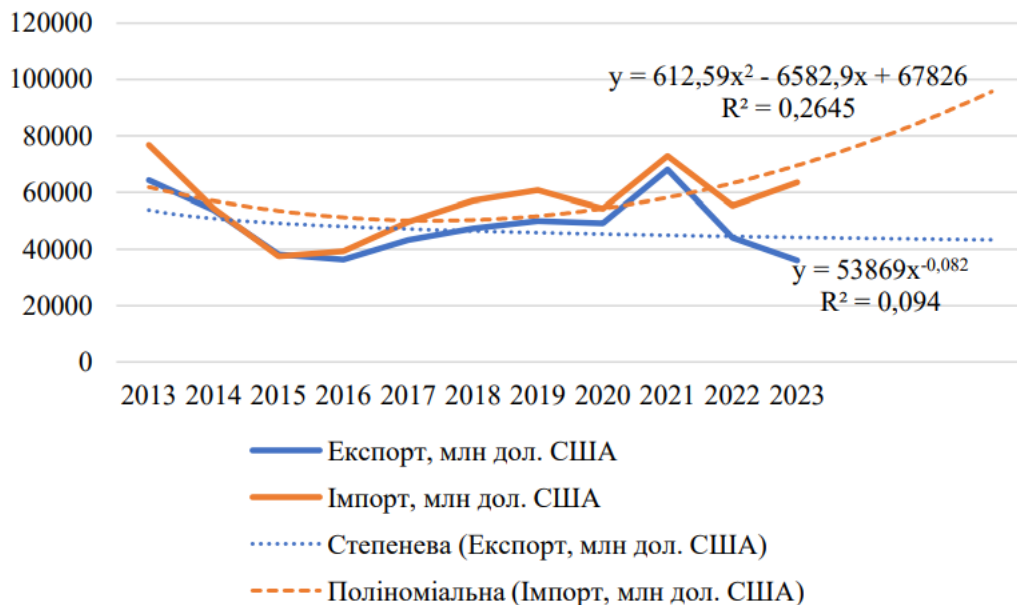

Рис. 3.2. Динаміка та прогноз показників експорту та імпорту товарів України у 2013-2026 рр.

Джерело: розроблено автором

Згідно поліноміальної функції другого порядку прогнозні значення обсягів імпорту України становитимуть 77044 млн дол. США у 2024 р., 85776 млн дол. США у 2025 р. та 95733 млн дол. США у 2026 р. Розрахунок прогнозних показників експорту на основі степеневі функції дозволяє очікувати їх зростання до 43938 млн дол. США у 2024 р. з подальшим їх зниженням у 2025-2026 рр. до 43651 млн дол. США та 43386 млн дол. США

відповідно. Таким чином, обсяги зовнішньоторговельного обороту України, розраховані як сума прогнозних значень експорту та імпорту, становитимуть 120982 млн дол. США у 2024 р., 129427 млн дол. США у 2025 р. та 139119 млн дол. США у 2026 р.

Використовуючи розраховані нами прогнозні дані ВВП України у фактичних цінах та обсягів зовнішньоторговельного обороту, розрахуємо прогнозні значення зовнішньоторговельної квоти. За оптимістичним сценарієм очікується зниження зовнішньоторговельної квоти з 52,4% у 2024 р. до 49,1% у 2025 р. та до 46,4% у 2026 р. Згідно песимістичного сценарію може відбутися зростання зовнішньоторговельної квоти з 68,3% у 2024 р. до 70,3% у 2025 р. та 72,8% у 2026 р.

Для прогнозування показника частки прямих іноземних інвестицій у ВВП України побудуємо прогнозний тренд обсягів надходження ПІІ в економіку (рис. 3.3). Динаміка надходження ПІІ в економіку України характеризується значними коливаннями, що ускладнює процес прогнозування цього показника і не дозволяє отримати прогнозний тренд з високим рівнем ймовірності його реалізації. Проте, враховуючи позитивну тенденцію зростання ПІІ з 1152 млн дол. США у 2022 р. до 4247 млн дол. США у 2023 р. згідно даних Міністерства фінансів України [111], використаємо зростаючий тренд згідно лінійної функції. За нашими розрахунками, прогнозний обсяг надходжень ПІІ у 2024 р. становитиме 3914,5 млн дол. США, у 2025 р. – 4059,5 млн дол. США, у 2026 р. – 4204,6 млн дол. США.

Використовуючи ці прогнозні значення ПІІ та прогнозні показники ВВП України для оптимістичного та песимістичного сценаріїв, розрахуємо відповідні значення частки ПІІ у ВВП. Так, згідно оптимістичного сценарію, за яким зростання ВВП буде істотним, відношення ПІІ до ВВП становитиме 1,7% у 2024 р., 1,54% у 2025 р. та 1,4% у 2026 р. За умови зміни ВВП України за песимістичним сценарієм, частка ПІІ у ВВП буде дещо вищою – на рівні 2,2% у 2024-2026 рр.

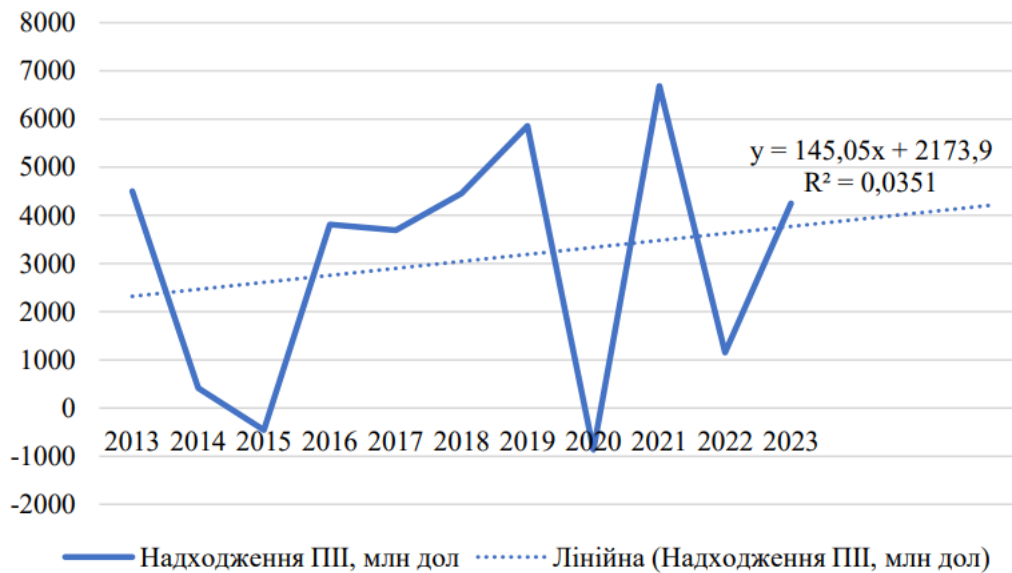

Рис. 3.3. Динаміка та прогноз надходжень ПІ в економіку України у 2013-2026 рр.

Джерело: розроблено автором

Для прогнозування темпів приросту населення використаємо оцінки експертів МВФ, згідно яких чисельність населення України у 2023 р. зменшилася до 33,2 млн осіб, а у короткостроковому періоді очікується поступове збільшення чисельності населення: у 2024 р. - до 33,4 млн осіб, у 2025 р. – до 34,3 млн осіб, у 2026 р. – 35,1 млн осіб [112]. На основі цих даних розрахуємо темпи приросту населення відносно попереднього року і отримаємо такі значення цього показника: 0,6% - у 2024 р., 2,7% - у 2025 р., 2,3% - у 2026 р.

Використовуючи функціональну залежність (3.1), яку ми отримали в результаті регресійного аналізу, а також прогнозні значення показників зовнішньоторговельної квоти, частки прямих іноземних інвестицій у ВВП та темпи приросту населення, розрахуємо оптимістичний та песимістичний прогнози зміни ВВП України на одну особу за ПКС як показника, що характеризує економічне зростання (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Результати прогнозування економічного зростання України у 2024-2026 рр.

Рік	ВВП на одну особу за ПКС, дол.	ВВПт-1 на одну особу за ПКС, дол.	Зовнішньоторговельна квота, %	Частка ПІІ у ВВП, %	Темпи приросту населення, %
<i>Оптимістичний прогноз</i>					
2024	17592,13	18007,5	52,42	1,69	0,60
2025	17189,83	17592,13	49,15	1,54	2,69
2026	16797,16	17189,83	46,35	1,40	2,33
<i>Песимістичний прогноз</i>					
2024	17588,85	18007,5	68,27	2,21	0,60
2025	17179,56	17588,85	70,32	2,20	2,69
2026	16778,29	17179,56	72,78	2,19	2,33

Джерело: розраховано автором

За результатами наших розрахунків, очікується зниження економічного зростання України упродовж 2024-2026 рр. як за оптимістичним, так і за песимістичним сценарієм. Як показано у таблиці 3.7, згідно оптимістичного сценарію ВВП на одного мешканця за ПКС у 2024 р. знизиться на 2,3% порівняно з 2023 р. і становитиме 17592,13 дол. У наступні роки щорічні темпи зниження цього показника становитимуть 2,28%, а його значення дорівнюватиме 17189,83 дол. у 2025 р. та 16797,16 дол. у 2026 р. Згідно песимістичного прогнозу, ВВП на одного мешканця за ПКС у 2024 р. знизиться на 2,32% порівняно з 2023 р. і становитиме 17588,85 дол. У наступні роки щорічні темпи зниження цього показника будуть дещо вищими, порівняно з оптимістичним прогнозом, і становитимуть 2,33%, а його значення зменшиться до 17189,83 дол. у 2025 р. та до 16797,16 дол. у 2026 р.

Отже, результати дослідження підтвердили залежність економічного зростання України від рівня відкритості зовнішньої торгівлі, надходження прямих іноземних інвестицій, зміни чисельності населення та ВВП попереднього періоду. При цьому, взаємозв'язок між ВВП на одну особу за ПКС та зовнішньоторговельною квотою був оберненим, що свідчить про негативний вплив відкритості зовнішньої торгівлі на економічне зростання України. Водночас, динаміка частки прямих іноземних інвестицій у ВВП та темпи приросту населення позитивно впливали на економічне зростання

України, що узгоджується з виробничою функцією Коба-Дугласа та моделлю Р. Солоу. Оптимістичний та песимістичний сценарії зміни ВВП України на одну особу за ПКС, розроблені на основі регресійного аналізу, дозволяють стверджувати, що упродовж 2024-2026 рр. відбуватиметься зниження цього показника щорічно на 2,28% та 2,33% відповідно.

Висновки до розділу

1. Після приєднання до Європейського Союзу країни ЦСЄ поступово скорочують розрив з розвиненими країнами за рівнем реального ВВП на одного мешканця. І хоча ВВП на одну особу за ПКС у 2023 р. для більшості країн ЦСЄ залишається нижчим, порівняно з країнами Західної Європи, значення цього показника істотно збільшилося за досліджуваний період. Серед країн ЦСЄ найвищі значення ВВП на одного мешканця (за ПКС) у 2023 р. зафіксовані у Словенії, Чеській Республіці та Литві, а найвищі середні щорічні темпи зростання цього показника за досліджуваний період спостерігалися у Румунії, Болгарії та Хорватії.

Важливим чинником забезпечення економічного зростання країн ЦСЄ у 2015-2023 рр. був рівень відкритості зовнішньої торгівлі. За нашими розрахунками, збільшення на 1% загальної відкритості торгівлі (відношення зовнішньоторговельного обороту до ВВП) сприяло зростанню показника ВВП на 80,5%. За іншою моделлю, виявлено міцну пряму залежність ВВП на одного мешканця (за ПКС) від імпоротної квоти: при збільшенні незалежної змінної на 1% відбувалося зростання залежної змінної на 0,099% за інших незмінних умов. При цьому, збільшення на 1% експортної квоти призводило до зниження ВВП на одну особу на 0,075%. Отже, позитивний вплив імпоротної квоти був більший, ніж негативний вплив експортної квоти на економічне зростання в країнах ЦСЄ. В результаті дослідження не було виявлено залежності економічного зростання країн ЦСЄ від динаміки співвідношення ПІІ до ВВП та темпів приросту населення.

2. У результаті дослідження підтверджено залежність економічного зростання України від рівня відкритості зовнішньої торгівлі, надходження прямих іноземних інвестицій, зміни чисельності населення та ВВП попереднього періоду. Взаємозв'язок між ВВП на одну особу за ПКС та зовнішньоторговельною квотою був оберненим, що свідчить про негативний вплив відкритості зовнішньої торгівлі на економічне зростання України. Водночас, динаміка частки прямих іноземних інвестицій у ВВП та темпи приросту населення позитивно впливали на економічне зростання України, що узгоджується з положеннями теорії економічного зростання. Згідно оптимістичного сценарію ВВП України на одну особу за ПКС буде щорічно знижуватися на 2,28% і досягне значення 16797,16 дол. у 2026 р. За песимістичним сценарієм очікується щорічне зниження ВВП України на одну особу за ПКС на 2,33%, що зумовить зменшення цього показника до 16778,29 дол. у 2026 р. Таким чином, як за оптимістичним, так і за песимістичним сценарієм відбудеться зниження ВВП на одну особу України у наступні три роки.

ВИСНОВКИ

1. Взаємозв'язок між економічним розвитком та зовнішньою торгівлею обґрунтовано в положеннях класичної, неокласичної та сучасної теорій економічного зростання та підтверджено результатами емпіричних досліджень. Зовнішня торгівля дозволяє країні отримати вигоду від впровадження нових технологій, імпортованих з інших країн, що також позитивно впливає на економічне зростання. На взаємозв'язок між економічним розвитком та торгівлею впливають торговельна політика країн та міжнародні торгові угоди. Зокрема, угоди про вільну торгівлю можуть збільшити обсяги зовнішньої торгівлі і, завдяки усуненню торгових бар'єрів між країнами, забезпечити економічне зростання країн-учасниць угоди. Вплив зовнішньої торгівлі на економіку може бути негативним і проявлятися у надмірному зростанні імпорту, зниженні внутрішніх цін та погіршенні конкурентоспроможності національних виробників, що призводить до сповільнення економічного зростання.

2. Відкритість зовнішньої торгівлі є результатом усунення або різкого зниження обмежень для руху товарів, послуг та інвестицій між країнами. Ключова роль зовнішньої торгівлі в стимулюванні економічного зростання країн зумовлена розширенням ринків збуту продукції, підвищенням продуктивності національних підприємств, залученням інвестицій та технологічним прогресом. Відкритість торгівлі є рушієм економічного зростання, а відкриті економіки характеризуються швидшим зростанням ВВП на одного мешканця порівняно з закритими економіками. Водночас, негативний вплив відкритості торгівлі на економічне зростання країн може виникати внаслідок ризиків, пов'язаних з вразливістю до зовнішніх економічних шоків.

3. Теоретичним підґрунтям оцінки впливу відкритості зовнішньої торгівлі на економічне зростання є теорія ендогенного росту, де основні фактори (інвестиції та людський капітал) сприяють збільшенню обсягів зовнішньоторговельного обороту та підвищенню конкурентоспроможності експортерів. Оцінку залежності економічного зростання країн від рівня

відкритості зовнішньої торгівлі доцільно здійснювати із застосуванням методу множинної лінійної регресії. В регресійній моделі залежна змінна описується динамікою показників ВВП на одного мешканця країн, а незалежні змінні включають показники відкритості зовнішньої торгівлі та забезпеченості економіки інвестиціями та людським капіталом.

4. Країни ЦСЄ упродовж останніх трьох десятиліть провели масштабні політичні, економічні та інституційні реформи, запровадили політику лібералізації торгівлі, що позитивно вплинуло на процес торговельної інтеграції цих країн з країнами Єврозони та істотно збільшило обсяги торгівлі. Лібералізація торгівлі та підвищення рівня відкритості національних економік країн ЦСЄ сприяло збільшенню продуктивності, зростанню обсягів експорту та імпорту на одного мешканця. Водночас, відбувалося істотне пришвидшення економічного зростання країн ЦСЄ та їхнє наближення до країн Західної Європи за показником ВВП на одну особу (за ПКС), що свідчить про позитивний вплив лібералізації торгівлі на економіку постсоціалістичних країн.

5. Україна характеризується найнижчим рівнем відкритості зовнішньої торгівлі і найбільшою розбалансованістю експорту та імпорту в порівнянні з країнами ЦСЄ. За результатами кластерного аналізу у 2023 р. Україна розглядається як окрема група, що характеризується низьким рівнем відкритості зовнішньої торгівлі. Порівняно з країнами ЦСЄ, в Україні були найнижчі показники експортної квоти, імпортової квоти та зовнішньоторговельної квоти. Коефіцієнт покриття експортом імпорту в Україні був найнижчим серед досліджуваних країн і значно меншим, ніж нормативне та оптимальне значення. До групи країн ЦСЄ, які мали найвищий рівень відкритості зовнішньої торгівлі, відносяться Словенія, Чеська Республіка, Угорщина, Словаччина. Група країн з високим рівнем відкритості зовнішньої торгівлі включає Естонію, Латвію та Литву, а до групи країн з помірним рівнем відкритості зовнішньої торгівлі увійшли такі країни ЦСЄ, як Польща, Хорватія, Болгарія та Румунія.

6. Основними чинниками відкритості зовнішньої торгівлі України є реалізація угод про вільну торгівлю, зокрема з країнами ЄС, та використання наявного потенціалу основних експортоорієнтованих секторів економіки. Сприятливим інституційним чинником відкритості торгівлі України стало повне скасування митних тарифів і кількісних обмежень в межах дії ПВЗВТ, забезпечуючи зростання обсягів експорту та імпорту з країнами ЄС, що безпосередньо впливає на рівень відкритості національної економіки. В умовах повномасштабного вторгнення російських військ в Україну динаміка обсягів експорту українських товарів упродовж 2022-2023 рр. була спадною, але відкриття спільного європейського ринку пом'якшило цю негативну тенденцію. Найбільший потенціал для відкритості зовнішньої торгівлі має збільшення експорту сільськогосподарської продукції та харчових продуктів, зокрема жирів та олій тваринного і рослинного походження, а експортний потенціал металургійної галузі істотно низився.

7. Після приєднання до Європейського Союзу країни ЦСЄ поступово скорочують розрив з розвиненими країнами за рівнем реального ВВП на одного мешканця. Важливим чинником економічного зростання країн ЦСЄ у 2015-2023 рр. був рівень відкритості зовнішньої торгівлі. Зростання показника ВВП країн ЦСЄ прямо залежало від збільшення зовнішньоторговельної квоти, а ВВП на одного мешканця (за ПКС) - від збільшення імпоротної квоти. Водночас, зростання експортної квоти призводило до зниження ВВП на одну особу. Позитивний вплив імпоротної квоти був більшим, ніж негативний вплив експортної квоти на економічне зростання в країнах ЦСЄ. В результаті дослідження не було виявлено залежності економічного зростання країн ЦСЄ від динаміки співвідношення ПІІ до ВВП та темпів приросту населення.

8. Економічне зростання України у 2013-2023 рр. залежало від рівня відкритості зовнішньої торгівлі, надходження прямих іноземних інвестицій, зміни чисельності населення та ВВП попереднього періоду. Взаємозв'язок між ВВП на одну особу за ПКС та зовнішньоторговельною квотою був оберненим, що свідчить про негативний вплив відкритості зовнішньої торгівлі на

економічне зростання України. Динаміка частки прямих іноземних інвестицій у ВВП та темпи приросту населення позитивно впливали на економічне зростання України. За результатами регресійного аналізу було розроблено економетричну модель, яка дозволила обґрунтувати оптимістичний та песимістичний сценарії економічного зростання України у короткостроковому періоді. Згідно оптимістичного сценарію ВВП України на одну особу за ПКС буде щорічно знижуватися на 2,28% у 2024-2026 р., а за песимістичним сценарієм очікується щорічне зниження цього показника на 2,33%. Отже, за оптимістичним та песимістичним сценаріями відбудеться зниження ВВП України на одну особу у наступні три роки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Abdullahi, A. O., Safiyanu, S. S., & Soja, T. International Trade And Economic Growth: An Empirical Analysis Of West Africa. IOSR Journal of Economics and Finance. 2016. Vol. 7(2). <https://doi.org/10.9790/5933-07211215>.
2. Usman, O. A. Performance evaluation of foreign trade and economic growth in Nigeria. Research Journal of Finance and Accounting. 2011. Vol. 2(2). <https://core.ac.uk/download/pdf/234629174.pdf>.
3. Nyasulu, T. Assessing the impact of exports and imports on economic growth: A case study of Malawi from 1970 to 2010. Institute of the Western Cape, 2013.
4. Feenstra, R. C., & Taylor, A. M. International trade (Fourth edition). Worth Publishers, Macmillan Learning, 2017.
5. Lee, J.-W. Capital goods imports and long-run growth. Journal of Development Economics. 1995. Vol. 48 (1). P. 91-110. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0304387895000151>.
6. Lall, S. Selective Industrial and trade policies in developing countries: Theoretical and empirical issues. Working Paper No. 48. Queen Elizabeth House. University of Oxford, 2000. <http://workingpapers.qeh.ox.ac.uk/RePEc/qeh/qehwps/qehwps48.pdf>.
7. Hachicha, N. Exports, export composition and growth: A simultaneous errorcorrection model for Tunisia. International Economic Journal. 2003. Vol. 17(1). P. 101-120. <https://doi.org/10.1080/10168730300080007>.
8. Rodrik, D., & Rodriguez, F. (2000). Trade Policy and Economic Growth: A Skeptic's Guide to the Cross-National Evidence. <https://drodrik.scholar.harvard.edu/files/dani-rodrik/files/trade-policy-economic-growth.pdf>.
9. Antunes, A. J. (2012). The effects of international trade on economic growth: An empirical comparison between Portugal and the Netherlands. <https://repositorio.iscteuiul.pt/bitstream/10071/6521/1/Dissertation%20Ant%C3%B3nio%20Antunes%20Mestrado%20Economia.pdf>.

10. Ray, D. Development Economics. Princeton University Press, 1998.
11. Ghatak S. Introduction to Development Economics (Fourth edition). London: Routledge, 2003.
https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781134462810_A23777671/preview-9781134462810_A23777671.pdf.
12. Krueger, A. O. Import substitution versus Export Promotion. International Monetary Fund. External Relations Dept. 1985. Vol. 22(2).
<https://www.elibrary.imf.org/view/journals/022/0022/002/article-A007-en.xml>.
13. Todaro, M., & Smith, P. Economics development (30th ed.). Harlow: Pearson Education, 2020.
<https://elibrary.pearson.de/book/99.150005/9781292291208>.
14. Gunter, B. G., Taylor, L., & Yeldan, E. Analysing macro-poverty linkages of external liberalization: Gaps, achievements and alternatives. Development Policy Review. 2005. Vol. 23(3). P. 285-298.
15. Easterly, W. The elusive quest for growth: Economists' adventures and misadventures in the tropics. Cambridge, MA: MIT Press, 2001.
16. Grossman, G. M., & Helpman, E. Innovation and Growth in The Global Economy. Cambridge: MIT Press, 1991.
17. Coe, D. T., Helpman, E., & Hoffmaister, A. W. International R and D spillovers. IMF Working Paper No. 08/104, 2008.
<https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2008/wp08104.pdf>.
18. Why open markets matter. OECD.
<https://www.oecd.org/trade/understanding-the-global-trading-system/why-open-markets-matter>.
19. OECD. (2020). The OECD at 60: 60 Years of Consensus Building.
https://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/the-oecd-at-60_afb7f6a8-en.
20. European Commission. The European Union. Publications Office, 2020.
<https://data.europa.eu/doi/10.2775/923488>.
21. WTO in Brief.
https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/inbrief_e/inbr_e.htm.

22. Dao, A. T. Trade Openness and Economic Growth. Mark A. Israel'91 Endowed Summer Research Fund in Economics. 2014. №2. http://digitalcommons.iwu.edu/israel_economics/2.
23. Beltekian, D., & Ortiz-Ospina, E. Trade and Globalization. Our World in Data - 2018. <https://ourworldindata.org/trade-and-globalization#data-sources>.
24. Williamson, J. A Short History of the Washington Consensus. Law and Business Review of the Americas. 2009. Vol. 15. P. 7-15.
25. Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform. World Bank Publications, 2005.
26. Global supply chains are still a source of strength, not weakness. The Economist. 2021, March 31. <https://www.economist.com/leaders/2021/03/31/global-supply-chains-are-still-a-source-of-strength-not-weakness>.
27. Fatima. S., Chen. B., Ramzan. M., & Abbas. Q., (2020). The Nexus between trade openness and GDP growth: Analyzing the role of human capital accumulation. Economic Development. 2020. Vol. 10(4). P. 1-18.
28. Ijirshar, V. Impact of trade openness on economic growth among ECOWAS countries: 1975-2017. CBN Journal of Applied Statistics. 2019. Vol. 10(1). P. 75-96.
29. The case for open trade. World Trade Organization. https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact3_e.htm.
30. Trade openness, in OECD science, technology and industry scoreboard 2011. OECD Publishing, 2011. https://doi.org/10.1787/sti_scoreboard-2011-60-en.
31. Tahir, M., & Ali, D. H. Trade Openness and Economic Growth: A Review of the Literature. Asian Social Science. 2014. Vol. 10(9). P. 137. <https://doi.org/10.5539/ass.v10n9p137>.
32. Grossman G. M. & Helpman E. Endogenous Innovation in the Theory of Growth. NBER Working Papers 4527. National Bureau of Economic Research, 1993.
33. Hye, Q. M. A., & Lau, W. Trade Openness and Economic Growth: Empirical Evidence from India. Journal of Business Economics and Management. 2015. Vol. 16. P. 188-205.

34. Dollar, D., & Kraay, A. Institutions, trade, and growth. *Journal of Monetary Economics*. 2003. Vol. 50(1). P. 133–162. [https://doi.org/10.1016/S0304-3932\(02\)00206-4](https://doi.org/10.1016/S0304-3932(02)00206-4).
35. Rodríguez, F., & Rodrik, D. Trade Policy and Economic Growth: A Skeptics Guide to the Cross-National Evidence. *NBER Macroeconomics Annual*. 2000. Vol. 15. P. 261–325. <https://doi.org/10.1086/654419>.
36. Wacziarg, R., & Welch, K. H. Trade Liberalization and Growth: New Evidence. *The World Bank Economic Review*. 2008. Vol. 22(2). P. 187–231. <https://doi.org/10.1093/wber/lhn007>.
37. Altaee, H. H. A., & Al-Jafari, M. K. Trade Openness and Economic Growth in the GCC Countries: A Panel Data Analysis Approach. *International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research*. 2018. Vol. 11(3). P. 57–64.
38. Menyah. K., Nazlioglu. S., Wolde-Rufael. Y. Financial development, trade openness and economic growth in African countries: new insights from a panel causality approach. *Economic Modelling. Journal of Social Science*. 2014. P. 386-394.
39. Huchet M., Le Mouël Ch., Vijil M. The relationship between trade openness and economic growth: Some new insights on the openness measurement issue. *January World Economy*. 2018. Vol. 41(1). P.59-76.
40. Siregar A. P., Widjanarko N. P. The Impact of Trade Openness on Economic Growth: Evidence from Agricultural Countries. *Journal of Asian Finance Economics and Business*. 2022. Vol. 9(3). P. 23-31.
41. Lee, J. H., Pak, M. S. Revisiting the Nexus of Trade Openness and Economic Growth: A Focus on the Moderating Role of Port Infrastructure. *Journal of Korea Trade*. 2022. Vol. 26(2). pp.1 – 20.
42. Kim, D.-H., Lin, S.-C., & Suen, Y.-B. Nonlinearity between Trade Openness and Economic Development. *Review of Development Economics*. 2011. Vol. 15. P. 279-292.

43. Ulasan, B. Trade Openness and Economic Growth: Panel Evidence. *Applied Economics Letters*. 2015. Vol. 22. P. 163-167.
44. Andersen L., Babula R. The link between openness and long-run economic growth. *Journal of International Commerce and Economics*. 2009. https://www.usitc.gov/publications/332/journals/openness_growth_link.pdf.
45. Busse, M., & Koeniger, J. Trade and Economic Growth: A Re-Examination of the Empirical Evidence. *Economics Bulletin, AccessEcon*. 2012. Vol. 35(4). P. 2862-2876.
46. Nam Hyun-Jung, Ryu Doojin. Does trade openness promote economic growth in developing countries? *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*. 2024. Vol. 93, 101985 <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1042443124000519>.
47. Mikic, M., & Gilbert, J. *Trade Statistics in Policymaking*. United Nations publication: New York, 2009.
48. Demirbilek A., Civelek M. E. The Role of International Trade in the Development of the Countries. *Journal of International Trade, Logistics and Law*. 2022. Vol. 8(2). URL: <https://www.researchgate.net/publication/366294398>.
49. Fujii, E. What Does Trade Openness Measure? *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*. 2019. Vol. 81(4). P. 868–888. <https://doi.org/10.1111/obes.12275>.
50. Winters, L. A. Trade Liberalisation and Economic Performance: An Overview. *The Economic Journal*. 2004. Vol. 114(493). P. 4–21.
51. World Bank. World development indicators database. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.
52. Gräbner, C., Heimberger, P., Kapeller, J., & Springholz, F. Understanding economic openness: A review of existing measures. *Review of World Economics*. 2021. Vol. 157(1). P. 87–120.
53. *National Accounts of OECD Countries*. Paris: OECD Publishing, 2009.
54. Nafziger, E. W. *Economic development*. Cambridge University Press, 2006. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511805615>.

55. Jones, C. I. Paul Romer: Ideas, Nonrivalry, and Endogenous Growth. *The Scandinavian Journal of Economics*. 2019. Vol. 121(3). P. 859–883. <https://doi.org/10.1111/sjoe.12370>.

56. Cheung J., Ljungqvist Z. The impact of Trade Openness on Economic Growth. A panel data analysis across advanced OECD countries. Stockholm. Institution of Social Sciences, 2021. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1565943/FULLTEXT01.pdf>.

57. Wagner, J. Exports and productivity: A survey of the evidence from firm level data. *The World Economy*. 2007. Vol. 30(1). P. 60–82.

58. Bakari, S. Trade and Economic Growth in Germany. MPRA Paper No. 7740, 2017.

59. Civelek M. E., Özkan A. The Effects of Export Import Coverage Ratio on Economy. *Journal of International Trade, Logistics and Law*. 2021. Vol. 7(1). P. 90-96.

60. Karaaslan, A., Tuncer, G. The Basic Politics of Government in Fostering International Competitiveness. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2010. Vol. 1(26). P. 23-45.

61. Demirbilek A., Civelek M. E. The Role of International Trade in the Development of the Countries. *Journal of International Trade, Logistics and Law*. 2022. Vol. 8(2). URL: <https://www.researchgate.net/publication/366294398>.

62. Heshmati A., Sun P. International Trade and its Effects on Economic Growth in China. *IZA Discussion Papers*. 2010. №5151.

63. Dynan, K., & Sheiner, L. GDP as a Measure of Economic Well-Being. *Hutchins Center Working Paper*. 2018. №43.

64. Вдовічен А. Відкритість національної економіки і структурні зміни у світовій торгівлі. https://www.researchgate.net/publication/331787762_Vidkristist_nacionalnoi_ekonomiki_i_strukturni_zmini_u_svitovij_torgivli.

65. Миценко І.М., Бабець І.Г. Трансформація системи управління зовнішньоекономічною та інвестиційною безпекою України в умовах

глобалізації: монографія. Кропивницький: ЦНТУ, Поліграф-Сервіс, 2021. - 464 с.

66. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=ukUA&tag=MetodichniRekomendatsii>.

67. Studenmund, A. H. Using Econometrics: A Practical Guide, Global Edition (7th ed.). Upper Saddle River: Pearson, 2017. <https://www.vlebooks-com.till.biblextern.sh.se/Vleweb/Product/Index/905471?page=0>.

68. 30 years of the European single market. European Commission. <https://ec-europa-eu.libguides.com/SingleMarket>.

69. Bartlett W. Shut Out? South East Europe and the EU's New Industrial Policy. LEQS Paper No. 84, 2014.

70. Stojčić N., Vojinić P., Aralica Z. Trade liberalization and export transformation in new EU member states. Structural Change and Economic Dynamics. 2018. Vol. 47. P. 114-126.

71. Unleashing Prosperity: Productivity Growth in Eastern Europe and the Former Soviet Union. World Bank Documents, Washington, 2008. URL: <http://siteresources.worldbank.org/ECAEXT/Resources/publications/UnleashingProsperity.pdf>.

72. Nannicini, T. and Billmeier, A. Economies in transition: How important is trade openness for growth? Oxford Bulletin of Economics and Statistics. 2011. Vol. 73(3). P. 287-314.

73. Awokuse, T. O. Causality between exports, imports, and economic growth: Evidence from transition economies. Economics Letters. 2007. Vol. 94(3). P. 389-395.

74. Wacziarg, R. and Welch, K. H. Trade liberalization and growth: new evidence. World Bank Economic Review. 2008. Vol. 22(2). P. 187-231.

75. Iyke Bernard, Njindan. Does Trade Openness Matter for Economic Growth in the CEE Countries? *Review of Economic Perspectives*. 2017. Vol. 17(1). pp. 3-24, <https://doi.org/10.1515/revecp-2017-0001>.
76. Cheptea A. Trade liberalization and institutional reforms. *Economics of Transition*. 2007. Vol. 15 (2). pp. 211-255.
77. Jansen, M. and Nordas, H. K. Institutions, trade policy and trade flows. CEPR Discussion Paper 4418. London: Centre for Economic Policy Research, 2004.
78. Kaufmann, D., Kraay, A. and Matruzzi, M. Governance matters III: Governance indicators for 1996–2002. World Bank Policy Research Working Paper 3106. Washington D.C.: The World Bank, 2003.
79. Schnatz, B., Bussière, M., Fidrmuc, J. Trade integration of Central and Eastern European countries: lessons from a gravity model. Working Paper Series 545. European Central Bank, 2005. <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp545.pdf>.
80. Hornok, C. Trade-Enhancing EU Enlargement and the Resurgence of East-East Trade. *Focus on European Economic Integration*. 2010. Vol.10(3). P. 79–94.
81. Egger, P., Pfaffermayr, M. The Pure Effects of European Integration on Intra-EU Core and Periphery Trade. *The World Economy*. 2013. Vol. 36(6). P. 701–712.
82. Grancay, M. Eastern Enlargement of the European Union – Changes in Trade Structure and its Instability. *Academic Review of Economics and Administration Sciences*. 2013. Vol. 6(2). P. 75–89.
83. Benkovskis, K., Wörz, J. Non-Price Competitiveness Gains of Central, Eastern and Southeastern European Countries in the EU Market. *Focus on European Economic Integration*. 2012. Vol. 3. P. 27–46.
84. Curran, L., Zignago, S. EU Enlargement and the Evolution of European Production Net-works. *Research in International Business and Finance*. 2012. Vol. 26(2). P. 240–257.

85. Capello, R., Perucca, G. Openness to Globalization and Regional Growth Patterns in CEE Countries: From the EU Accession to the Economic Crisis. *Journal of Common Market Studies*. 2014. Vol. 53(2). P. 218–236.

86. Grančay M., Šumilo E., Vveinhardt J. 2015. Trade in Central and Eastern European Countries Ten Years after Their EU Accession – Is There Convergence? *Society and Economy*. 2015. Vol. 37(4). P. 443-460.

87. Polster C. Economic Development and Growth in Central and Eastern Europe. *Comparative Economic Research Central and Eastern Europe*. 2021. Vol. 24(4). P. 69-84.

88. Basarac Sertić M., Vučković V., Andabaka A. Examining the Effects of Trade Liberalisation Using a Gravity Model Approach. *Economics*. 2024. Vol. 18(1). URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/econ-2022-0061/html>.

89. Merchandise exports by product group. World Trade Organization. <https://stats.wto.org/>.

90. Merchandise imports by product group. World Trade Organization. <https://stats.wto.org/>.

91. GDP (current US\$). World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations>.

92. Akhvlediani T., Movchan V. The Impact of Ukraine's Accession on the EU's Economy. The Value Added of Ukraine. Policy Paper. 2024. https://cdn.ceps.eu/wp-content/uploads/2024/03/ICDS_Policy_Paper_The_Impact_of_Ukraines_Accession.pdf.

93. EU Extends Trade Benefits for Ukraine. European Commission, 5 June 2023. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_3059.

94. EU Trade with Ukraine – Latest Developments. Eurostat. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_trade_with_Ukraine_-_latest_developments.

95. Рівні ставок увізного мита України, які будуть застосовуватись у 2024 році до імпорту товарів походженням з ЄС. https://www.mdoffice.com.ua/ua/aSNewsDic.getNews?dat=15112023&num_c=8347 93.

96. Ukraine: EU Trade Relations with Ukraine. Facts, Figures and Latest Developments. European Commission. https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/ukraine_en.

97. Polish Official Aims to Close Country's Agricultural Market for Ukraine for 20 Years After Its EU Accession. <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2023/12/17/7433415/>.

98. Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2023 р. <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

99. Schadler S., Mody A., Abiad A., and Leigh D. Growth in the Central and Eastern European countries of the European Union. Occasional papers, 252. Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2006.

100. Fischer, S., and R. Sahay. The Transition Economies after ten Years. <https://www.nber.org/papers/w7664>.

101. Dombi, A. The Sources of Economic Growth and Relative Backwardness in the Central Eastern European Countries between 1995 and 2007. Post-Communist Economies. 2013. Vol. 25 (4). P. 425–47.

102. GDP per capita, PPP (current international \$). International Comparison Program, World Bank. World Development Indicators database, World Bank. Eurostat-OECD PPP Programme. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?locations>.

103. Foreign Direct Investment 1960-2024. <https://www.macrotrends.net/global-metrics/countries>.

104. Tang, S., Selvanathan E., and S. Selvanathan. Foreign Direct Investment, Domestic Investment and Economic Growth in China: A Time Series Analysis. The World Economy. 2008. Vol. 31 (10). P. 1292–1309.

105. Szkorupová, Z. Relationship between Foreign Direct Investment and Domestic Investment in Selected Countries of Central and Eastern Europe. *Procedia Economics and Finance*. 2015. Vol. 23. P. 1017–1022.

106. Population growth (annual %).
<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.GROW>.

107. Gorodzeisky, A., and M. Semyonov. 2017. Labor Force Participation, unemployment and Occupational Attainment among Immigrants in West European Countries. *PLoS ONE*. Vol. 12 (5). e0176856.

108. Bostan, I., Toma, C., Aevoae, G., Robu, I. B., Mardiros, D. N., & Topliceanu, Ștefan C. Effects of Internal and External Factors on Economic Growth in Emerging Economies: Evidence from CEE Countries. *Eastern European Economics*. 2022. Vol. 61(1). P. 66–85.
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00128775.2022.2109489#references-Section>.

109. Ukraine Foreign Direct Investment. <https://www.macrotrends.net/global-metrics/countries/UKR/ukraine/foreign-direct-investment>.

110. Товарна структура зовнішньої торгівлі у I півріччі 2024 року.
<https://www.ukrstat.gov.ua/>.

111. Прямі іноземні інвестиції в Україні з 2002 по 2024 рр.
<https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/>.

112. В Україні до 2028 року зросте кількість населення - прогноз МВФ.
<https://suspilne.media/725865-v-ukraini-do-2028-roku-zroste-kilkist-naselenna-prognoz-mvf/>.